

947.7007

К949о

ОГЛЯД ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

REPETITORIUM

для вищих класів середніх шкіл
та вчительських курсів.

КІЇВ — ЛЬВІВ — ВІДЕНЬ, Р. Б. 1919.
У ТРЕТЬОМУ РОЦІ ВІДБУДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.
Т-во „ВЕРНИГОРА“.

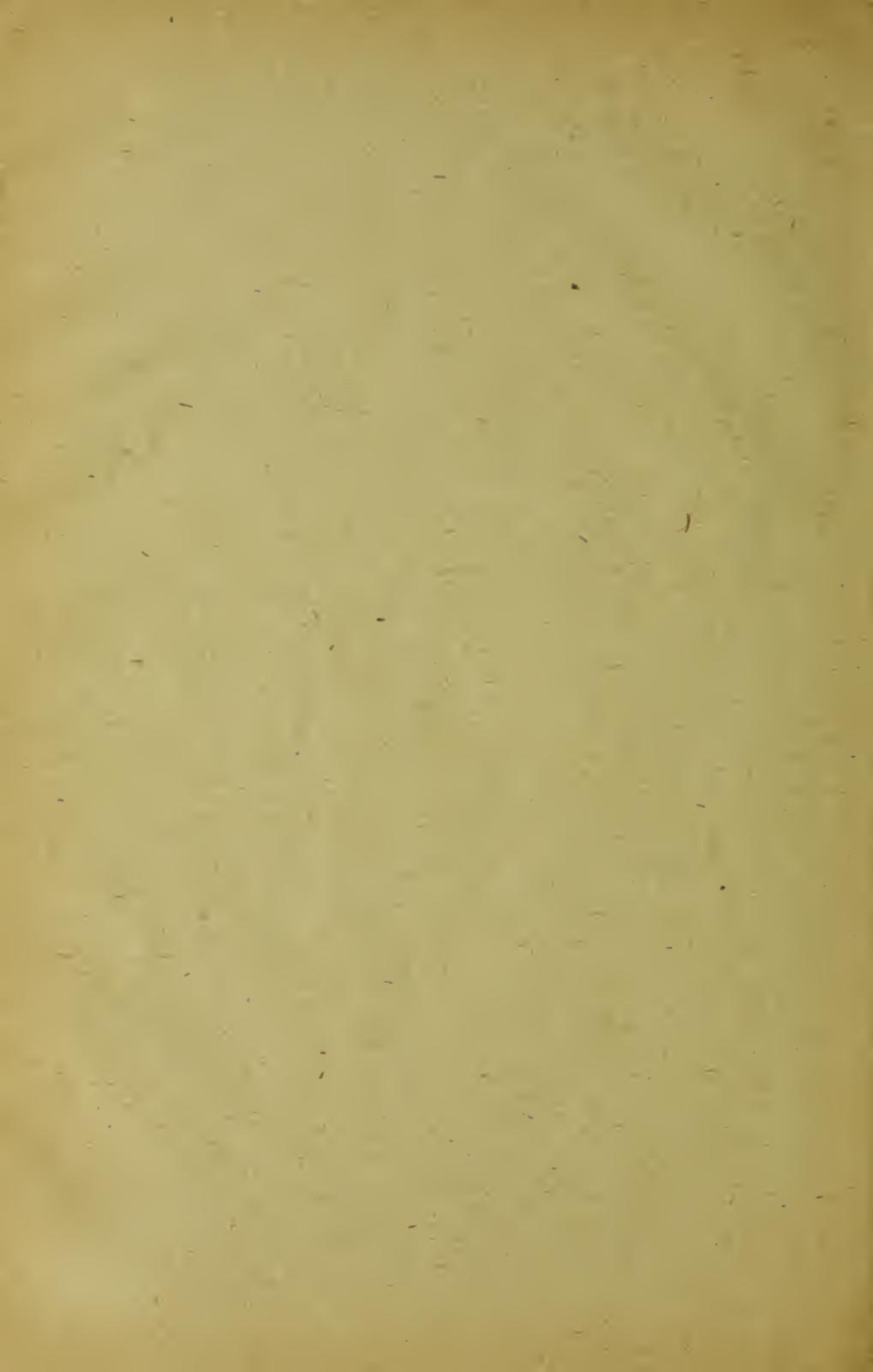
ІВАН КРИПЯКЕВИЧ.

О Г Л Я Д
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.

REPETITORIUM
для вищих клас середніх шкіл
та вчительських курсів.

Друковано 25.000 примірників.

КІЇВ — ЛЬВІВ — ВІДЕНЬ, Р. Б. 1919.
У ТРЕТЬОМУ РОЦІ ВІДБУДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.
Т-во „ВЕРНИГОРА“.

947.7007
K 9490

Вступ.

§ 1. Поділ історії України. Історію України ділимо на оці періоди й відділи:

I. До 800: Словянські часи.

II. 800—1340: Українська держава під правлінням князів (від заснування Київської Держави до занепаду галицько-володимирської).

A. 800—972: Початок Київської Держави (од початків до смерті Святослава).

B. 972—1054: Розцвіт Київської Держави (часи Володимира і Ярослава).

V. 1054—1240: Поділ і занепад Київської Держави (од смерті Ярослава до зруйнування Києва).

G. 1200—1340: Галицько-Володимирська Держава.

III. 1340—1648: Україна під Литвою і Польщею.

A. 1340—1569: од початків окупації до Люблінської унії.

B. 1569—1648: од люблінської унії до повстання Б. Хмельницького.

IV. 1648—1784: Українська Держава під правлінням гетьманів.

A. 1648—1667: од Б. Хмельницького до андрусівського миру.

B. 1667—1708: од андрусівського миру до бою під Полтавою.

V. 1708—1784: од бою під Полтавою до заведення московського ладу.

V. 1784—1917: Початок відродження України.

VI. Од 1917: Українська Держава.

§ 2. Етнографичні межі України. Теперішні етнографичні межі України: гирло Дунаю, між Дністром і Прutом,

верхня Тиса, Попрад (доплив Дунайця), середній Сян, між Бугом і Вислою, Прип'ять, між верхнім Дніпром і Десною, лінія на південь од Курська й Вороніжа і звідси до нижнього Дону, до р. Кури й Кавказу, Чорне море. — В давні часи межі території, заселеної українським народом, були дещо інші. На південні степи над Чорним морем були майже незаселені. Так само на сході, над Донцем і далі, населення було дуже рідке. Зате на сході українські оселі ішли значно далі поза теперішні межі. Протягом століть український народ втратив дещо просторів на заході, зате поширив свої межі на півдні і сході; в цих напрямах українська кольонізація поширюється й тепер все далі.

§ 3. Державні межі України. Кордони Української Держави не завжди сходилися з етнографичними межами. Держава завжди проявляла змагання перейти поза етнографичні межі до природних, географичних. Такими природними межами є: на південні східні Карпати й гирло Дунаю, Чорне й Азовське море, Кавказ, на сході Каспій, на півночі низина Припяти, на заході Висла.

I. Словянські часи.

(до 800 р.)

§ 4. Чужі народи на Україні. Перед словянами проживали на Україні ріжні чужі народи: іранські Скіти, Сармати (од них назва сарматського низу), Роксоляни, Аляни, Германські Готи, монгольсько-турецькі Гуни, Болгари, Авари, Хозари. Коло Карпат були тракійські Карпи (од них назва Карпат) і інші народи, які дісталися під римське панування. Над Чорним морем були грецькі кольонії: Тіра при гирлі Дністра, Ольгія при Бозі, Херсонез (Корсунь) і Теодосія на Кримі.

§ 5. Передісторична культура. Найдавнішу культуру ділимо так: 1) палеоліт („старий камінь“) — знаряддя з лупаного каміння, 2) неоліт („новий камінь“) — знаряддя з гладженого каміння, 3) епоха міді та бронзи, 4) епоха заліза. Головні способи прожитку: ловецтво, рибальство та скотарство,

рідше хліборобство. Торговельні дороги відою: з Чорного моря Дніпром до Балтійського моря, з Каспію Волгою на Дон і на захід. З торговлею йшла культура та організація.

§ 6. Словяне. Українці належать до словянських народів. Про найдавніші оселі словян є дві теорії: 1) Найдавніша київська літопись говорить, що словяне проживали спершу над Дунаєм; 2) новіші наукові досліди правітчиною словян уважають край між верхнім Дніпром і Балтійським морем. Звідтіль словянські племена розійшлися на різні сторони. Українці осели між Карпатами, Доном і Чорним морем.

§ 7. Поділ Словян. Звичайно ділять Словян на три групи: а) південну: Серби, Хорвати, Словінці й зісловянщені Болгари; б) західну: Чехи, Словаки, лужицькі Серби, Поляки; в) східну: Українці, Білоруси, Москвина (останні з примішкою фінського елементу). Деякі новітні вчені, на підставі лінгвістичних і антропологічних даних причисляють Українців до південної групи, разом з південними Словянами, — Москвінів і Поляків до північної.

§ 8. Культура Словян. Головні заняття: полювання, рибальство, скотарство, бджільництво, хліборобство; початки ремесел: ткацтво, кузнірство, гончарство, вироби з дерева й металів. Торговельний крам: шкури й хутра, мед, віск, риба, сіль, домашні вироби.

§ 9. Релігія Словян. Персоніфікація явищ природи: Перун — бог грому й блискавки; Даждьбог, Хорс — бог сонця й багацтва; Велес або Волос — опікун ходоби; Сварожич — бог вогню; Стрибог — бог вітрів і посухи. Менші божества: домовики, лісовики, дідьки, водяники, русалки. Культ: жертві зі страви, хліба, худоби; ідоли богів; не було святинь і жерців: волхви-ворожбиги. Віра в посмертне життя; похорон у могилі і палення тіла; тризна-бенкет на могилі. Свята: Корочун — найкоротчий день, початок весни; Коляда — хліборобське свято, що перейшло на християнське Різдво; веснянки, ігри та співи на привіт весни; русальчин і мертвецький великдень; Купайл — в день християнського св. Івана; хоронення Коструба в осені

§ 10. Словянські племена. Українські Словяне ділилися на племена: Поляне коло Києва, Деревляне межи Дніпром і Случею, Дуліби над Бугом, Хорвати коло Карпат, Тиверці між Прutом і Дністром, Уличі між Богом і Дніпром, Сіверяне над Десною. Племя ділилося на роди; рід обнімав кілька родин, що вели разом господарство; батько роду мав необмежену владу (патріархальний устрій).

§ 11. Віче і князь. Віче-рада старшини й визначних людей, — рішав справи громади й вибирає князя. Племя має одного або більше князів. Князь — найвищий вождь, суддя й управитель.

§ 12. Способи оборони. Для оборони ставлено городі, укріплени ровами, валами й частоколом. Зброя: спис, меч, топір, лук зі стрілами, праща (до кидання каміння); щит (до заслони від стріл); шолом (на голову); броня або панцирь (на грудях).

ІІ. Українська Держава під правлінням князів.

(800—1340 р.)

А. Початок Київської Держави.

(800—972 р.)

§ 13. Початок Київської Держави. Зedнання українських земель в одну державу почалося з Києва. Київ — один з найстарших городів у східній Європі, оборонний з природи, осередок торговлі. Тут сходилися торговельні дороги: а) Дніпро з Чорного до Балтійського моря; б) Десна; в) Прип'ять; г) сухопутний шлях од Каспія до Західньої Європи. Дві теорії про початок Київської держави: 1) Норманська теорія виводить початок державної організації від Варягів (Норманів), що прийшли водною дорогою із Скандинавії коло 860 р.; докази: оповідання найдавнійшої літописи та інших джерел; норманські імена перших князів, назва Русь — імя шведського племені, анальгія з іншими державами, що повстали при участі Нор-

манів (Англія, Нормандія). 2) Антинорманська теорія приписує організацію держави місцевим князям, в яких на службі були Варяги; докази: Київська торгівля дійшла до розцвіту вже перед приходом Варягів, а її розвиток неможливий без державної організації; військові походи з України почалися вже коло 800 р., назва Русь є українського походження (пор. ріка Рось), Нормани не полишили слідів в українськім праві й культурі.

§ 14. Перші князі. Легендарні Кий, Щек і Хорив — основателі Києва (імена взяті з назв урочищ). Полян завоювали Хозаре, азійський народ, що мав торговельну державу при гирлі Волги. Північні Словяне закликали до Новгорода Великого Варягів (Норманів) зі Швеції. Рюрик став новгородським князем. [1] Аскольд і Дир, Варяги з дружини Ігоря визволили Полян з хозарської неволі й зайняли Київ. В 860 р. перший похід на Царгород. Походи на Каспійське море.

§ 15. Олег I (907—914 р.). [2] Олег, свояк Рюрика, з малим Рюриковим сином Ігорем, прийшов до Києва, убив Аскольда й Дири й зайняв місто. („Київ мати всім українським городам“). Походи на Царгород, перші писані договори з Греками 907 і 911 р. (важливий пам'ятник української мови). Похід на Каспійське море. Легенда про смерть Олега від коня коло 914 р.

§ 16. Ігорь I (914—946 р.) [3] Ігорь, син Рюрика — назва дінастії: Рюриковичі. Похід на Царгород 941 р. і торговельний договір з Греками 944 р. Похід на Каспій та Закавказзя. Війна з Деревлянами і смерть Ігоря к. 946 р.

§ 17. Ольга (946—960 р.) [4] Ольга, жінка Ігоря, щоб помститися за смерть чоловіка, вела довгу війну з Деревлянами і прилучила їх землю до Київської Держави. В 957 р. їздила до Царгорода й охрестилися перша з князів.

§ 18. Святослав I Хоробрий (960—972 р.) [5] Святослав, син Ігоря й Ольги, лицарський князь, завойовник. Походи на північні племена та фінів над верхньою Волгою. Похід на Хозарів і зруйнування хозарської держави 967 р. На місце Хозарів з Азії прийшли Половці й осіли в українських степах;

перша облога Київа (легенда про хлопця, що переплив Дніпро). Похід на Болгарію в порозумінні з грецьким цісарем; звоювання наддунайських країв 968 р. Другий похід на Болгарію й війна з Греками; Святослав іде на Царгород; мир і договір 971 р. Поворот Святослава й смерть у бою з Печенігами коло Дніпрових порогів 972 р.

§ 19. Характеристика перших князів. Перші князі у своїй політиці мали такі головні цілі: 1) з'єднання українських земель і деяких сусідніх в одну державу зі столицею у Київі (походи на Деревлян, на племена над Волгою і інш.); 2) Поширення української торговлі (походи на Царгород, Болгарію, Каспій, нищення Хозарів); 3) кольонізація північних земель.

§ 20. Устрій Держави. Влада князя, дуже широка, спирається на війську, дружині. Підбиті племена платять дань та удерживають княжі залоги. Дружина бере участь у законодавстві (княжа дума) і управлінні: визначні дружинники є княжими намістниками в городах.

Б. Роззвіт Київської Держави. (972—1054 р.)

Володимир Великий (979—1015 р.)

§ 21. Ярополк I (972—979). [6] Ярополк, найстарший син Святослава Хороброго розпочав боротьбу з молодшими братами Олегом та Володимиром і загинув у бою.

§ 22. Володимир I Великий (979—1015 р.) [7] Володимир, син Святослава, князь енергійний, великий організатор, з'єднав землі батька й уладив їх наново. Найбільше значення здобув собі через те, що завів на Україні християнство й вищу, грецьку культуру.

§ 23. Прилучення Галичини 981 р. В 981 р. Володимир ходив походом на західні землі. Над Бугом і Сяном проживали українські племена (Дуліби та Хорвати), що мали початки державної та військової організації. Головні їх городи

були Червень (тепер Чермно) в теперішній Холмищині та Перемишль в теперішній Галичині. Ці племена дісталися під панування Поляків чи Чехів, в руках котрих був Krakів. Володимир здобув ці міста й прилучив Галичину до Київської Держави. Цей похід мав важні насліди для Української Держави: 1) усталено кордони України від Польщі, 2) навязано зносини з Німеччиною, що стала союзником України проти Польщі, 3) відчинено торговельну дорогу на захід, саме в часі, коли Печеніги замкнули дорогу на південь, до Чорного моря. — Тоді мабуть Володимир заснував місто Володимир (на Волині).

§ 24. Хрещення Володимира 988 р. Володимир вирішив прийняти християнство з причин: а) релігійних, розуміючи вищість монотеїзму над політеїзмом; б) політичних, щоб новою вірою скріпити звязок між землями великої держави. Рівночасно він бажав підняти значіння своєї дінастії через подружжа з візантійським двором. Грецькі царі не хотіли згодитися на це, та щоб присилувати їх до уступлення, Володимир уладив похід на Крим і здобув столицю грецьких кольоній, Корсунь (Херсонез). Тоді царі віддали йому свою сестру Ганну і мабуть імператорські відзнаки. Володимир хрестився в Корсуні чи може в Київі або в котромусь іншому місті на Україні 987 чи 988 р.

§ 25. Християнство на Україні. Уже перед хрещенням Володимира християнство було поширене в багатьох верствах населення (в Київі була церква св. Іллі вже за Ігоря). Тепер Володимир наказав хрестити наперед усіх мешканців Київа, потім інші міста. Християнство ширилося поволі за браком духовенства. Довгі часи панувало „двоєвір'я“ — мішаниця християнських обрядів з давніми словянськими віруваннями (останки поганських обрядів лишилися в народі до теперішнього дня).

§ 26. Українська церква. Володимир заснував у Київі митрополію, в інших містах епископства. Перші єпископи та священики були Греки. Святе письмо та богослужебні книги або перекладено з грецької мови або уживано готових болгарських перекладів (так звана церковно-словянська мова —

староболгарська). Перша монументальна церква в Київі звана Десятинною, бо князь призначив десяту частину своїх прибутків на її удержання.

§ 27. Грецька культура на Україні. По заведенню християнства на Україну прийшло багато грецьких духовників, учителів, ремісників, купців. Звязки з Царгородом удержувались постійно. Грецька культура, яка вже й давніше була відома на Україні, ширилася тепер швидко в ріжких напрямах. Грецька була релігія та обряди, література, школа, мистецтво. В архітектурі панує з тою часу багато віків так званий візантійський стиль; мальарство та різьбарство також знаходяться під грецьким впливом. Візантійська культура стояла тоді дуже високо, — Царгород був іще продовжником традицій старого Риму. Україна дісталася вищу культуру з першого джерела, вийшла в тісний звязок з античним світом. Українська культура того часу рівнялася вповні тодішній німецькій, і стояла вище від культури західніх Слов'ян, Чехів та Поляків. На жаль звязки з Візантією перервалися швидко й Україна не могла розвинути вище світлих починів.

§ 28. Школи. Перші школи було заведено при церквах. Володимир наказав обовязково вчити синів бояр. Школи на Україні були заведені на грецький взірець. Учено слов'янської та грецької мови, дещо математики, історії та літератури старовинного світу, природних наук, багато богословія з огляду на потреби церкви. З часом школи підупали також і це була одна з причин пониження загальної культури.

§ 29. Торговля. Монети. Торговля з Візантією оживилася незвичайно, але шкодили їй напади Печенігів. Володимир завів перші монети (золоті та срібні): на них в одного боку князь в імператорській короні, на другій тризуб, герб Володимира (значення його невияснене).

§ 30. Війни Володимира. Володимир вів небагато воєн, бо культурна праця вимагала спокою. Ходив походами на північні племена, що відірвалися від Києва. Вів боротьбу з Пече-

нігами і полудневий кордон України (по р. Росі та Сулі) укріпив валами та городами.

§ 31. Устрій держави. Замість дружинників Володимир призначив намісниками по городах своїх синів. Через догляд членів династії закріпились звязки ріжних земель та племен із Київом.

§ 32. Смерть Володимира 1015 р. Володимир умер 1015 р. В історії він дістав ім'я Великого. За заслуги для християнства церква признала його святым.

Ярослав Мудрий.

(1019—1054 р.)

§ 33. Святополк I (1015—1019). [8] Святополк, син Володимира бажав задержати всю владу в своїх руках і не дозволити до поділу держави, та рішив позбутися молодших братів. Його дружинники вбили Бориса та Гліба (церква визнає їх за святих) і Святослава. Але наймолодший син Володимира, Ярослав, що княжив у Новгороді, зібрав Варягів і вигнав Святополка з Київа. Святополк уявя на поміч свого тестя, польського князя Болеслава й здобув знову Київ. Але Ярослав у друге виступив проти нього й присилував утікати. Святополк загинув марно в Польщі чи Чехах.

§ 34. Ярослав I Мудрий (1019—1054 р.) [9] Ярослав поділився управою з братом Мстиславом, відступаючи йому лівий берег Дніпра. Його княження було продовженням часів Володимира. Ярослав правив мирно й ширив культуру; його війни були лише оборонні.

§ 35. Походи на Галичину. Поляки за поміч Святополкові взяли собі частину Галичини. Ярослав ходив походами на захід і 1030 р. привернув Галичину до своєї держави. Тоді мабуть закладений крайній український город на заході, Ярослав.

§ 36. Боротьба з Печенігами. Печеніги ставали чим-раз грізнішим ворогом України. Ярослав укріплював наново південний кордон, але українська колонізація все таки уступала

перед степовим ворогом. Це дуже припиняло торговлю з Чорним морем.

§ 37. Закордонні зносини. Ярослав підтримував мирові зносини з західними державами. До Німеччини часто ходили посольства з України і навіть кілька шлюбів було з німецькими династіями. Доночка Ярослава Ганна була жінкою французького короля Генриха I (1031—1060). Далі підтримувалися звязки з Швецією, Норвегією, Угорчиною та інш. З Грецією відносини стали гірші й 1043 р. улаштував Ярослав морський похід проти Царгорода, — останній за княжих часів.

§ 38. Законодавство. За часів Ярослава зібрано давні українські закони в збірник, званий „Руською Правдою“. Судив сам князь, в його відсутності урядовці, тіуни. Злочин міряно головно ступінем шкоди, але також звертали увагу на волю й свідомість заповданого. Кари були: а) грошова кара за злочини проти права власності, була подвійна — на річ власника та до княжого скарбу; б) помста головно за вбивства, виконував її рід убитого; в) кара смерти, — дуже рідко (під грецьким впливом). Дуже ґрунтовні закони були про власність, торговлю, кредит. Законодавство в значній мірі було до послуг багатих верств, але не допускало теж до гноблення нижчих суспільних класів.

§ 39. Церква. Ярослав опікувався церквою через її вагу в державному житті. Київським митрополитом став уперше Українець Іларіон, проповідник та письменник. Царгородський патріярх хотів зробити митрополитом Грека, але Ярослав добився таки свого. Од цього часу в Київі засідали Українці митрополити. За часів Ярослава виникла Печерська Лавра, вогнище чернецтва й церковної освіти. Основником Лаври був Антоній, що постригся на горі Атос, головним організатором — Теодозій. Лавра зробила багато послуг українській культурі: переклади та переписування книг; історичні літописи, Нестор літописець.

§ 40. Мистецтво. Ярослав поширив Київ („новий город“) і прикрасив його новими будовами. Собор св. Софії, на взірець

церкви св. Софії в Царгороді, з багатими різьбами й іконами, мозаїкою. Золоті Ворота. Будови в інших містах.

§ 41. Заповіт і смерть Ярослава 1054 р. Ярослав, перед смертю поділив Україну на князівства, між синів; найстарший син мав заступати батька. Ярослав умер 1054 р. Його домовина є до цього часу у церкві св. Софії в Київі. В історії названо його Мудрим.

§ 42. Характеристика часів Володимира I та Ярослава I. Заходи князів велися головно в оцих напрямках: 1) через християнство держава дісталася новий внутрішній звязок; 2) поширилася грецька культура (церковні обряди, письменство, школа, мистецтво); 3) поліпшено державний устрій (провінції під управлінням князів, законодавство); 4) забезпечено західні кордони держави від Польщі та південні — від степу; 5) закордонними зносинами піднесено значіння держави.

В. Поділ і занепад Київської Держави. (1054—1240.)

Поділ Київської Держави.

§ 43. Поділ Держави 1054 р. Ярослав поділив 1054 р. Київську Державу межі п'ятьох синів: 1. Ізяслав дістав Київ, Турів, Новгород та Псков; 2. Святослав — Чернігів, Муром та Тмуторакань; 3. Всеволод — Переяслав і Ростов; 4. Ігорь — Волинь; 5. Вячеслав — Смоленськ. Інші волости дістали: 6. Ростислав (син Володимира Ярославича) — Галичину; 7. Всеслав (син Брячислава з бічної лінії) — Полоцьк.

§ 44. Українські князівства. Українські землі з того часу ділилися на оці головні та побічні князівства:

А. Київське: Київ, Білгород, Треполь (Трипілля), Вручий (Овруч).

Б. Турівсько-Пинське: Турів, Пинськ, Городок, Дубровиця, Клечеськ.

В. Чернігівське: Чернігів, Новгород Сіверський, Став

родуб, Трубчевськ, Вщиж, Гомій (Гомель), Путивль, Рильськ, Курськ, Вир.

Г. Переяславське: Переяслав, Остерський Городок (Остер).

Г. Волинське: а) Володимирське: Володимир, б) Берестейське: Бересте; Дорогичин, в) Червенсько-Холмське; Червень потім Холм, Белз, Бужськ (Буськ); г) Луцьке: Луцьк; і) Погорина: Дорогобуш, Шумськ, Пересопниця.

Д. Галицьке: Перемишль, Звенигород, Теребовля, опісля Галич, нарешті Львів.

§ 45. Старшинство Київського князя. Ярослав, хоч і поділив державу, бажав удержати її в цілості під одною владою. Своїм спадкоємцем він призначив найстаршого сина Ізяслава. Ізяслав мав княжити в Київі і як голова держави полагоджувати відносини межі князями: давати припоручення в загальних справах, скликати наради, провадити війни, судити й карати князів. По його смерті ця влада мала перейти на дальших київських князів. Голова держави не мав окремого титулу: деколи звали його старійшиною всеї руської землі, великим князем або й царем.

§ 46. Спадщина в Київській державі. Ярослав не заувів порядку переходу спадщини на Київськім престолі. При одержанні спадщини керувалися двома принципами: а) спадковости, б) сеніорату. А) Принцип спадковости заключався в тім, що по смерті батька князівство обіймав найстарший син, по ньому знов його перший син і т. д. При такому порядку спадщина переходила прямою дорогою і Київ удержувався в одній династії. Це було користно, бо розвиток держави міг іти без раптових перемін. Б) Прі сеніораті (старшинстві) княжий стіл переходить по черзі на братів князя, потім знову чергою на княжих синів. До Київа приходять все нові князі з різних династій; разом з тим безнастанно змінюється центральне управління держави та внутрішня й закордонна політика.

Між прихильниками спадковости та сеніорату велися довгі війни, що знищили Київ і розбили єдність держави.

Перші спадкоємці Ярослава.

§ 47. Ізяслав I (1054—1077). [10] Ізяслав, найстарший син Ярослава, князь без енергії, не зумів удержати цілості держави. 1060 р. похід на Торків, степову орду, що прийшла на місце Печенігів. 1061 р. перший напад Половців. 1068 р. напад Половців на Київщину. Розрухи в Київі: Ізяслав прогнаний з Київа, на його місце князем [11] Всеслав, Полоцький князь. Ізяслав при допомозі Поляків вERTAETСЯ до Київа; Поляки забирають Перемишль. 1073 р. Ізяслав прогнаний вдруге, шукає допомоги в римського імператора Генрика IV та папи Григорія VII.

§ 48. Святослав II (1073—1076) [12] Святослав II, другий син Ярослава, чернігівський князь, зайняв стіл після другого прогнання Ізяслава. Проти нього виступав Теодозій печерський. Пам'ятники письменства: Збірники Святослава (1073 і 1076 р.) Рід Святослава: чернігівська династія бажає слідом добути Київ на дідичне володіння й веде боротьбу з іншими княжими родами.

§ 49. Всеволод I (1079—1093). По смерті Святослава княжив втрете Ізяслав, після нього [13] Всеволод I, третій син Ярослава, Переяславський князь. Він обєднав Київ, Чернігів, Переяслав та деякі північні землі. Проти нього боротьба „ізгой“, молодших князів, що втратили свої землі. Династичні зносили з закордоном: донька Всеволода жінкою імп. Генриха IV, син Володимир жонатий з донькою англійського короля Гаральда та інш. Боротьба з Половцями.

§ 50. Святополк II (1093—1113). Любецький зїзд (1097). [14] Святополк II (1043—1113), син Ізяслава. Боротьба з Половцями та сином Святослава, Олегом „Гореславичем“. 1097 р. Любецький зїзд (Любче к. Київа) рішає: а) принцип дідичності, — кожному князеві лишаються землі його батька; б) союз для оборони спокою межі князями; в) союз проти Половців. Осліплення Василька теребовельського, війна Святополка з галицькими Ростиславичами. Боротьба з Половцями

та кольонізація земель над Росью (Юріїв). 1113 р. смерть Святополка, погром Жидів у Київі за спекуляції з сіллю.

§ 51. Володимир II Мономах (1113—1125). Син Всеволода [15] Володимир II, прозваний Мономахом („єдиноборець“) од призвіща діда по матері, грецького царя Константина Мономаха. Спочатку був Переяславським князем і вів завзяту боротьбу з Половцями (оповідання про хана Отрока та євшан-зілля); здобув таку славу, що віддано йому й Київське князівство. Мономах обеднав під своєю владою Київ, Переяслав, Турів, Волинь та деякі північні землі. 1116 р. зайняв землі над нижнім Дунаєм; тоді повстала легенда, що Мономах дістав з Царгорода ціарські відзнаки (Мономахова шапка). Мономах підтримував жаві зносини з закордоном: його жінка була з Англії, син був жонатий з шведською королівною, доньки були віддані до Данії та Норвегії; внуком Мономаха був славний данський король Вальдемар, так названий в честь діда. Закони Мономаха обмежують відсотки від позик, — звернені проти надужиття капіталістів. Володимир Мономах написав „Поучення дітям“.

Боротьба за Київ.

§ 52. Боротьба за Київ. [16] Мстислав I (1125—1132) продовжував щасливе княження батька. По його смерті почалася довголітня боротьба за Київ межи трьома княжими родами: Мстиславичами, Святославичами й Мономаховичами (див. генеологічну таблицю й список Київських князів). Князі в Київі були на переміну з тих родів.

§ 53. Мстиславичі. Нашадки Мстислава I бажали зробити Київ дідичним князівством у своєму роді; у цім змаганні підтримувала їх київська громада. Вони ділилися на дві лінії: Ізяславичів та Ростиславичів.

А) Ізяславичі були оці: [21] Ізяслав II (1146—1161 з перервами), син Мстислава воював проти Галичини в союзі з Уграми та проти Юрія Мономаховича; переміг

Юрія на Перепетовому полі (к. Київа) 1151 р. Його син [25] Мстислав II (1167—1169) в обороні торговельних шляхів воював з Половцями. Проти нього виступив Андрій сузdalський й 1169 р. зруйнував Київ (див. § 58). З цього роду були також [27] Володимир III, [31] Ярослав II, [33] Унгвар, [42] Данило галицький.

Б) Ростиславичі: [23] Ростислав I, [28] Роман, [30] Рюрик, [36] Мстислав III, [37] Володимир IV, [38] Ізяслав IV, [41] Ростислав.

§ 54. Святославичі. З роду [12] Святослава II Ярославича, чернігівські князі вважали Київ своєю батьківчиною й бажали зіднати обидва князівства. [19] Всеволод II Ольгович (1139—1146), онук Святослава, вів боротьбу з Половцями. Його брат [20] Ігорь II (1146) убитий під час народної революції в Київі; [24] Ізяслав III; [32] Святослав III Всеволодич (1176—1194), боротьба з Половцями; [35] Всеволод III Чермний; [40] Михайло II.

§ 55. Мономаховичі. Молодші сини Мономаха та їх рід. Ця династія почала потім обмосковлюватися й хотіла не так княжити в Київі, як знищити давню столицю і підняти значіння московської землі. — Сини Мономаха були: [17] Ярополк II, [18] Вячеслав, [22] Юрій, — останній завзятий ворог Мстиславичів. З його руки княжили в Київі [26] Гліб, [29] Михайло I потім [39] Ярослав.

§ 56. Характер боротьби. Кожна династія старалася здобути Київ для себе. Але рідко коли змагання мали метою зіднати наново всі землі в одну цілість, обновити велику українську державу. Князі керувалися в своїх справах тільки партійними цілями, інтересами своєї династії й рода, — не добробутом всеї української землі. Державна думка занепала зовсім. Навіть ці князі, що бажали запанувати в Київщині,уважали Київ за другорядний город, а центр своєї сили бажали перенести до своїх провінціальних земель. Втрачений був державний зв'язок з князівствами. Поодинокі землі відокремлювалися й жили самостійним життям, до сусідів ставились недовірчivo

й вороже. У своїх чврах князі ні на що не зважають. Дуже часто одні князі проти других кликали на поміч чужинців, — Половців, Угрів, Поляків і ін. Цей період історії України назовано періодом княжих усобиць.

Занепад Київа.

§ 57. Початки Московщини. Над горішньою Волгою й Окою проживали фінські племена поганської віри з низькою культурою. Межи ними поселялися північні Словяне й переймали від фінів багато рис з побуту та немало фізичних і духових прикмет. Так витворився московський народ. Князі з роду молодших Мономаховичів почали організовувати ці землі, закладаючи городи, як Сузdal'я, Володимир над Клязмою, після Москву („моск-ва“ по фінськи „гнила вода“).

§ 58. Зруйнування Київа Москвинами 1169 р. 1169 р. Сузdal'ський князь Андрій Боголюбський напав на Київ, здобув город і знищив його по варварськи, забираючи всі коштовні річі до своїх Московських земель. Напад та руйнування було уряджене зі свідомою метою, — знищити давній центр культури й дати перевагу північним, московським землям над південними, українськими. З того часу Київ не міг уже піднести до давньої могутності.

§ 59. Половці. По Печенігах (§ 30, 36) і Торках (§ 47) к. 1061 р. українські степи зайняла орда Половців. Вони кочевниками були, не знали хліборобства, жили зі скотарства та військової здобичі. Їх напади знищили південні кордони України так, що важко було удержувати українські городи на р. Росі. Торговля з Чорним морем припинилася зовсім, — користалися з цього Московські землі на Півночі. У боротьбі з Половцями визначилися Всеволод I, Святополк II, Володимир II Монамах, Мстислав II, Святослав III і інші. В 1185 р. був нещасливий похід Ігоря Святославича новгородського князя з Чернігівщини, оспіваний в „Слові о полку Ігоря“. Напади Половців збільшувалися тому, що деякі князі кликали половецькі ватаги на поміч

проти своїх противників. Але потім через постійне сусідство з культурною Україною Половці втратили деякі дикунські риси, привикли до осілого життя й хліборобства та стали приймати християнство.

§ 60. Перший прихід Татар 1223 р. 1223 року в степи над Доном та Азовським морем прийшли Татаре, або Монголи, дика орда з Азії й напала на Половців. Князі вирішили дати Половцям допомогу, щоб не допустити до України ще гірших кочовиків. Але в бійці над Калкою (к. Mariupоля) не пощастило, — кільканадцятьох князів полягло в бою. Татаре потім відійшли знову до Азії.

§ 61. Другий прихід Татар. Зруйнування Києва. 1240 р. 1239 року Татаре вдруге прийшли до Європи, знищили під проводом хана Бату московські землі та напали на Україну. Вони здобули Чернігів і Переяслав потім 1240 р. прийшли під Київ. Київ боронив воєвода Дмитро, присланий з Галичини від князя Данила, що тоді мав протекторат над Київщиною. Татари перемогли (упадок Десятинної церкви) і 6 грудня 1240 здобули столицю України. Звідси пішли даліше на захід, на Волинь та Галичину.

§ 62. Причини занепаду Київської Держави. Київська Держава занепала через ріжнородні некористні обставини. А) Внутрішні причини: а) поділ на князівства, що ослабив сили держави; б) невпорядковання спадщини на Київськім столі, що приводило до боротьби межи князів; в) брак державної думки й перевага партійних, династичних інтересів; г) ослаблення економічного життя через безперестанні війни; і) розроблення й занепад української армії. Б) Зовнішні причини: д) напади степових орд (Печенігів, Торків, Половців), що не дозволяли спокійно розвиватися державі; е) збільшення московських князів, котрі бажали знищити Київ; є) напад Татар.

Г. Галицько-володимирська Держава. (1200—1340 р.)

§ 63. Волинь. Волинь в давні часи заселяло племя Дулі-

бів. Найдавнійший город був Волинь над Бугом, потім на заході повстив Червень, на сході Луцк. За Володимира Великого засновано Володимир. Волинь часто була в руках Київських князів. В половині XII в. відокремилася в осібне князівство в роді [21] Ізяслава Мстиславича. Внуком Ізяслава був Роман (син Мстислава), який злучив під свою владою Волинь та Галичину.

§ 64. Галичина. У Підкарпатських землях найбільшим городом був Перемишль. Ці землі були недовгий час під владою Полякій чи Чехів (§ 23), 981 р. прилучив їх до Києва Володимир Великий. Потім Ярослав Мудрий знову боронив Галичину від Польщі й заклав Ярослав над Сяном. (§ 35). По смерті Ярослава Галичина стала окремим князівством. Княжив тут Ростислав, онук Ярослава (к. 1064 р.), його рід зветься Ростиславичами (відріжнити галицьких Ростиславичів від Київських! див. § 53). Ростиславичі княжили в Галичині 1084—1200 р.

§ 65. Ростиславичі в Галичині. Підкарпатські землі зорганізували три сини Ростислава: Рюрик, Володар і Василько (1084—1124). Вони княжили в трьох городах: Перемишлі, Звенигороді й Теребовлі. Своє князівство оборонили від Поляків та Угрів, що хотіли тут запанувати: 1099 р. угорські війська побито під Перемишлем. Володимирко (1124—1153), син Володаря, обєднав увесь край під свою владою й склалисѧ зробив Галич над Дністром; Дністер був тоді найважливішим торговельним шляхом з Чорного моря до західних країв. Од Галича весь край називається Галичиною.

§ 66. Наддунайське князівство. Братанич Володимирка Ростислав, вигнаний з Галича, заснував нове князівство над Серетом, Прутом та долішнім Дунаєм (у теперішній Бесарабії й Румунії). Головні городи були: Берладъ та Малий Галич (тепер Іалац). Ці землі відійшли до галицького князівства.

§ 67. Ярослав Осмомисл (1153—1187). Ярослав син Володимирка, переміг Поляків, Угрів та інших сусідів і поширив кордони Галицької Держави по Дунай. Він воював також з Половцями. Це був час великого значіння Галича; торгівля

та добробут стояли найвище. На сині Ярослава, Володимири (1187—1200) покінчився рід Ростиславичів.

§ 68. Галицько-володимирська держава. Роман (1200—1205). Після смерті останнього з Ростиславичів у Галичині став князем Роман волинський. Таким чином Галичина та Волинь зедналися в одну Галицько-Володимирську Державу, яка існувала 1200—1340 р. Роман бажав зміцнити княжу владу й вів боротьбу з сильним галицьким боярством, обороняючи міщан та селян. З воен Романа значні походи на Половців. Литву та Польщу. Роман загинув 1205 р. в бою з Поляками під Завикостом (над Сяном). Роман дав початок династії Романовичів (1200—1340 р.)

§ 69. Галицькі чвари. Сини Романа, Данило й Василько при смерті батька були малими дітьми і не могли утриматися на престолі. Галицькі бояре бажали позбутися сильної династії Романовичів і кликали до себе ріжних слабших князів. В Галичині настав час 40-літньої хатньої війни. Сини Ігоря Святославича, славного героя „Слова“, бажали затвердити княжу владу та влаштували різню боярства, але бояре покарали їх смертю. Один з бояр, Володислав, на короткий час сам проголосив себе князем. З цього безладдя скористали сусіди, Польща й Угорщина і вирішили поділити Галичину поміж себе (умова в Спишу 1214 р.). Галицький престол дістався в руки Угрів (1214—1233); з того часу угорські королі носили титул королів Галичини й Володимири (Galiciae et Lodomeriae rex).

§ 70. Данило (1205—1264). Після довгої боротьби Данило зміг вигнати чужинців зі своєї батьківщини, приборкати боярство й сісти на своєму престолі. Данило був добрим організатором і засновав новий устрій в Галичині. Дбав про зміцнення княжеської влади, пробував утримувати постійне військо. Свою владу поширив і на Київ та оселив там свого воеводу Дмитра. Але його ширші пляни припинили Татаре, котрі після здобуття Київа 1240 р. знищили Волинь та Галичину. Данило був примушений їхати з поклоном до татарського хана, але не хотів визнати влади Татар, а почав зараз готоватися до бо-

ротьби з ними. Закладав нові городи: Холм, Львів. Навязав зносини з римським папою та Угорщиною, щоб улаштувати проти Татар хрестоносний похід. Немилосердно нищив „татарських людей“, — ці громади на Волині та Київщині, що визнали над собою татарський протекторат та вороже ставилися до української державності.

§ 71. Західні впливи. Галицько-володимирська держава межувала зі землями де була відмінна, латинська культура. Західні впливи йшли ріжними шляхами: через торговлю, через чузоземних кольоністів у містах, через військові походи. За Данила зносини з заходом збільшилися, до нових городів напливали міщане Німці, нові будівлі ставлено навзірець західніх, в державному житті приймалися західні форми та латинська мова. Щоб прихилити до себе римського папу, Данило згодився прийняти церковну унію з Римом і коронувався на короля короною, присланою од папи (в Дорогичині 1253 р.). Дбав увесь час про тісні політичні звязки з заходом. Його найстарший син, Роман, кандидував на австрійську корону по Бабенбергах. Романовичі могли зайняти в Європі становище Габсбургів. Але Данило не втрачав також зносин з іншими краями, — для молодшого сина Шварна добув землі на Литві, — цим шляхом українська культура ширилася й у литовській державі. Данило умер перед боротьби з Татарами 1264 р.

§ 72. Спадкоємці Данила. По смерті Данила його держава знову поділилася на Галичину та Волинь, але згодом зедналася ново. Лев I (1264—1300) старався прилучити до своєї держави Люблин та польське краківське князівство і здобув від Угорщини українські землі за Карпатами. Юрій I (1300—1308) заняв польські землі з городом Любліном та частину угорської України. 1303 року утворено окрему галицьку митрополію. Юрій титулувався як і Данило — королем. Лев II (1308—1323) вів боротьбу з Татарами й загинув у ній. Юрій II Болеслав (1323—1340), по матері з Романовичів, по батькові з польських мазовецьких князів, вихований в католицькій вірі, ширив західні звичаї й загинув отруєний боярами. На ньому

закінчився рід Романовичів та панування князів української династії.

§ 73. Характеристика Галицько-Володимирської Держави. Галицько-володимирська Держава має ось яке значення в історії України: 1) державне життя продовжувалося ціле століття; 2) усталилися межі України від Угорщини, Польщі та Литви; 3) сфера впливів Української Держави дійшла по Дунай; 4) українська культура затвердилася на західніх прикордонних смугах нашої території; 5) через зносили з заходом прийшли до нас західні культурні впливи.

Устрій та культура княжих часів.

§ 74. Територія Української Держави. Простір Української Держави змінявся в різні часи. 1) За перших князів до Києва належала область Дніпра та Новгород Великий; 2) Держава Володимира та Ярослава займала цілу східню Європу; 3) По смерті Ярослава Україна поділилася на князівства; 4) Галицько-володимирська Держава обєднала знову значну частину Української території. Держава виходила за межі поза етнографичні межі. У Київській Державі побіч Українців були племена білоруські, московські, фінські. Галицько-володимирська Держава мала характер переважно український, але й тут були частини території литовської, білоруської, румунської. За часів розцвіту держава намагалася забезпечити собі природні, географічні межі (походи на Чорне море, на Дунай, за Карпати, над Вислу, за Прип'ять, на Каспій).

§ 75. Законодавча влада. Спочатку на Україні державною формою була абсолютна монархія. Князь правив без контролі народа; але з часами, коли влада князя ослабла, в законодавстві брала участь громада. 1) при князі була постійно боярська рада або дума, котрій князь доручав рішати біжучі державні справи. 2) у важніших справах князь скликав віче, в якому брала участь уся громада. Иноді скодилося віче без зазиву князя, навіть проти його волі. До компетенції віча

належали справи міра й війни, реформа управління, деколи вибір князя. Але віче не розвинуло постійних форм діяльності та не проявило спосібності в управлінні державою.

§ 76. Адміністрація. Виконуюча влада була в руках князя, який правив сам, або через урядовців. Важніші уряди: тисяцький або воєвода провадив військо; дворецький заряджував двором та вів суд; печатник — вів княжу канцелярію; посадники рядили по містах; тіуни або тивуни, нижчі судові урядовці; митники збирали торговельні оплати; городники доглядали замків і інш. Міські та сільські громади мали самоуправи. Судова влада (див. § 38.)

§ 77. Державні прибутки. В тім часі не було розмеження приватної княжої каси від державного скарбу. Державні прибутки були такі: а) полюддя — спочатку обовязок удержувати князя з дружиною під час обізду землі, потім податок в натурі. б) дань в натурі, шкурами, медом, худобою, збіжжям. в) судові карти засуджених („вири“). г) торговельні оплати.

§ 78. Військо. Військо було подвійне: 1) дружина, постійне військо на княжому удержанні; 2) загальне ополчення всеї землі під час нападу ворога. Через поділ держави армія розбилася й ослабла. Українська військова флота була в найбільшому розвитку в Київі за перших князів, під час походів на Чорне море; після занепала, коли степові орди перепинили комунікацію з морем. У Галичі була мабуть тільки торговельна флота. До деякого розвитку дійшла флота у наддунайських князівствах.

§ 79. Поділ населення. Суспільний поділ населення був такий: 1) вільні, — ділилися на а) привілейованих бояр і б) непривілейованих селян або смердів, міщан та церковних людей. Бояре (спочатку „боляре“ од „більший“) були великими земельними власниками й вищими урядовцями. Боярин урядовець був привілейований — за його голову плачено подвійну кару. Смерди (назва неясна) це вільні та самостійні селяни, дрібні власники. Міщане — дрібні купці й ремісники. Церковні

люде приналежні до церкви, не тільки духовні але й їх родини. 2) напіввільні — ізгої, сярби, закупи: це безземельні селяни, що працювали на чужих землях та залежали од панів. 3) невольники — раби з бранців, взятих до неволі під час війни, або з закупів, що за несплачені борги попали в рабство.

§ 80. Суспільна політика. Княжа влада тих часів спіралася звичайно на багатих верствах, великий земельній власності та великім купецтвом. Багато воєн велося в інтересах торговлі. Законодавство охороняло інтереси багатих кляс. Але князі розуміли також, що основа держави є в середніх верствах, в селянстві та міщанстві й старалися оборонити ці кляси перед гнітом боярства та капіталістів (див. § 19, 38, 51, 68).

§ 81. Культура. Годішня держава не виявляла такої ініціативи в культурних справах, як тепер. Иноді князі розвивали свою діяльність на ниві шкільництва, бібліотек, письменства, мистецтва. Культура знаходилася здебільше під опікою церкви, тому й прийняла церковний характер (див. § 27, 28, 39, 40, 48). Але в найгарніших творах літератури й мистецтва того часу пробивається сильно державний та патріотичний характер (Слово о полку Ігоря, літописи, Собор св. Софії).

III. Україна під Литвою та Польщею. (1340—1648).

A. До Люблинської унії. (1340—1569).

§ 82. Галичина під польською владою. По смерті останнього галицького князя Юрія II Болеслава 1340 р., галицькі бояре вибрали володарем литовського князя Любарта Дмитра. Од його імені правив Галичиною боярин Дмитро Дед'ко. Але рівночасно польський король Казимир у союзі з угорським королем Людвіком напав на Львів і забрав княжий скарб (м. інш. княжі корони та інші регалії). Тоді розпочалася боротьба між Польщею та Любартом за Галицько-володимирську державу. Волинь лишилася при Литві, Галичина дісталася Польщі, потім

на короткий час Угорщині, врешті 1387 р. польська влада утвердилася тут на довгі часи.

§ 83. Польське панування. За часів польського панування в Галичині було багато змін. Галицькі бояре стояли на боці Литви, тому Казимир сконфіскував їм маєтності та віддав їх польським панам. По містах підтримував чузоземних кольоністів, Поляків та Німців і намагався усунути Українців од торговлі та промисловості. Пізнійші королі вели ту саму політику, — нищення Українців та насаджування польських елементів. До того прийшло ще релігійне переслідування православних. В короткому часі Галичина почала втрачати український характер та приймати польський. Зі старих національних інституцій пощастило задержати на якийсь час іще тільки одну церкву. Галицька митрополія, скасована 1347 р., була відновлена 1370 р.; але 1458 р. злучено її знову з Київського митрополію.

§ 84. Українські землі під Литвою. Литовська держава зорганізувалася в XIII в. й спочатку намагалася підбити близчі білоруські та українські землі. Галицько-володимирські князі відносилися до цього неприхильно. Роман та Данило вели війни з Литвою. З України та Білорусі йшло на Литву християнство грецького обряду та сильні культурні впливи. Деякі Литовські князі прийняли навіть білорусько-українську мову. Під час занепаду Київської Держави до Литви перейшли північні українські землі, Дорогичинська та Берестейська, далі турівсько-пинська. 1340 року Литовці зайняли Волинь і Поділля; 1350 р. Київщину та Чернігівщину. Литовські князі не зустрічали на Україні ніякого опору, бо вони були православної віри й шанували місцеві звичаї („Ми старини не рухаємо, новини не вводимо“). Одиночка зміна, яку були завели це, що великі земельні власники були зобовязані до постійної військової служби. Українці мали в литовській державі рівноправність та широку участь в урядуванні.

§ 85. Поділ українських земель. По занепаді Української Держави наші землі війшли в склад різних держав. 1400—1500 р. утвердився такий поділ:

- а) до Польщі належала Галичина, що ділилися на воєводство руське з холмською землею й воєводство белзьке, та західне Поділля.
- б) до Литви: дорогичинська земля (Підляшша), Берестейщина, Волинь, східне Поділля, Пинщина, частина Чернігівщини.
- в) до Московщини відійшла в 1470—1500 рд. більша частина Чернігівщини та пізніша Слобожанщина. (Московські князі починають тоді мати претенсії на всі українські землі та титулюються „гасударямі всія Русі“).
- г) Татари осіли на Кримі (столиця Бахчисарай) та кочували в чорноморських степах; кордоном кримських володінь вважався нижній Дніпро.
- і) Турки по здобутті Царгорода 1453 р., зайняли також чорноморські побережжа, м. інш. країну між гирлом Дністра (замок Акерман — Білгород) і Дніпра (замок Очаків).
- д) до Молдави (під турецьким протекторатом) належала теперішня Бесарабія та Буковина.
- е) Угорщина затримала в своїй владі закарпатські українські землі.

§ 86. Унія Литви з Польщею. Відносини в Литовських землях почали змінятися. Литовський князь Ягайло став польським королем. Дві держави війшли в персональну унію (кревська унія 1385, городельська унія 1413 р.). Під впливом Польщі на Литві поширилося католицтво в латинському обряді, котре стало привілейованою вірою. На православних Українців прийшли політичні обмеження.

§ 87. Українські державні змагання на Литві. Українці стали до оборони своїх давніх прав на Литві. Головою опозиції був спочатку брат Ягайла, Світригайло, котрий 1432—1435 вів боротьбу проти польської партії. В боротьбі не пощастило, але Українці де-що здобули: Київ віддано в управління зукраїнізованому князеві Олелькові. Згодом литовсько-польський на-

прям зміцнився, тоді 1481 р. українсько-литовські князі зробили змову проти своїх ворогів та хотіли захопити владу на Литві й Україні в свої руки; змова не вдалася, — деяких князів покарано смертю. Ворожнеча обох партій збільшилася, — князі, що мали маєтності на сході, почали переходити під протек торат Московщини. 1507—1508 р. організував змову князь Михайло Глинський, освічена людина, що вчився військової справи на заході; він увійшов у зносини з Татарами та Московчиною. Але повстання не мало успіху, — Глинський втік до Москви. Це була остання спроба литовсько-української аристократії оборонити українську державність на Литві від занепаду.

Б. Литовсько-польська держава. (1569—1648 р.)

§ 88. Люблинська унія 1569 р. По довголітніх переговорах на соймі в Любліні 1569 р. переведено остаточну унію Литви з Польщею. На місце персональної унії прийшла реальна, — обидві держави мали творити одну, неподільну цілість, з одним королем та одним соймом; Литві залишено лише окремих міністрів. Литовські та українські пани не хотіли призвати унії (з Українських виступали проти неї особливо кн. Вишневицький та інші), але унію переведено проти їх волі. Рівночасно Поляки прилучили до себе більшу частину українських земель: Підляшша, Волинь, Київщину.

§ 89. Новий поділ українських земель. По Люблинській унії прийшов новий поділ та організація українських земель. Цей поділ лишився 1569—1648 р. (з деякими змінами).

- до Польщі належали: воєводство руське з холмською землею, воєв. белзьке, воєв. підляшське, воєв. волинське, воєв. подільське, воєв. Київське, воєв. braslavське. 1635 р. відійшло од Московщини воєв. чернігівське.
- При Литві лишилося тільки воєв. берестейське. Інші землі (див. § 85.)

§ 90. Устрій литовсько-польської держави. Законодавчу владу в державі мав король разом з соймом. Сойм скла-

дався з послів, вибраних шляхтою та з сенату, до котрого входили вищі урядовці та вище духовенство. З часами королівська влада дуже ослабила й державою керувала шляхта (тому Польщу називали „речю посполитою“ — республікою). Держава ділилася на Корону (польське королівство) та Литву (литовське вел. князівство), що мали свої окремі уряди. Вищі урядовці (міністри) були: великі та надворні маршалки, що стерегли особу короля; великі канцлери й підканцлери, котрі вели за кордонні справи; гетьмані великі й польні, що провадили військо; великі та надворні підскарбії. Провінціальні влади були: воєвода, каштелян, староста, підкоморій, суддя, хорунжий, стольник та інш.

§ 91. Суспільний поділ. У Польщі утвердився поділ населення на стани (кляси), гостро розмежовані межи собою. Ці кляси були: 1) шляхта або лицарство, 2) духовенство, 3) міщанство, 4) селянство. Шляхта та духовенство латинське були привілейованими верствами; міщанство та православне духовенство було вільне, але не мало участі в державній владі; селянє були залежні від шляхти.

§ 92. Шляхта. Шляхта на Україні повстала з шляхти, яка прийшла з польських земель та з бояр, що дістали шляхетські привілеї. Привілеї шляхти були: виключне право на земельну власність; 2) участь у державному урядуванні; 3) звільнення від податків; 4) особисту незайманість та інш. Відзнакою шляхтича був герб, спадковий родинний знак.

§ 93. Українська шляхта. Українська шляхта законом була зрівняна з польською, але в житті зустрічала багато обмежень, особливо через релігійні відносини. Через те багато шляхетських родів кинуло православну віру, перейшло на латинство й спольшилося. Найслабша була українська шляхта в Галичині, сильніша в східніх землях. На Волині, Київщині, Браславщині та Берестейщині урядування велося українською мовою. Своїх національних прав українська шляхта боронила на сойміках та соймі (славна промова Лаврентія Деревинського на соймі 1621 р.). У Галичині в першій половині XVI в. українська шляхта спробувала

виступити проти Польщі при допомозі Молдаві, але успіху не мала. Шляхетські роди мали велике значіння в загальнім житті. З них виходили урядовці, вище духовенство, потім також козацькі гетьмані та старшини (Сагайдачний, Хмельницький, Виговський, Мазепа та інші).

§ 94. Селяне. Частина вільних селян, що були в давній українській державі, перейшла у дрібну шляхту (т. зв. загонова або ходачкова шляхта); в більшості стали шляхетськими підданими. Кріпацтво або панщину в українських землях заведено поволі протягом XV та XVI в. Кріпацтво обіймало такі явища: 1) селянин був вийнятий із влади держави й підлягав владі та судові пана; 2) не мав особистої волі та права переходу; 3) його право на земельну власність було обмежене або знесене. Панщина в деяких околицях була лекше, де інде важча. Панські утиски викликали селянські повстання (перше відоме повстання Мухи 1490 р. в Галичині), розвій розбишацтва (опришки в Карпатах); потім зміцнили козацькі рухи.

§ 95. Міщене. Значніші міста мали т. зване маґдебургське право, — були виключені з під влади урядовців, мали свою автономію та підлягали просто королеві. Містом правила державна рада з (президентом) бурмистром на чолі; суд одправляли лавники під проводом війта. Ремісники були зорганізовані в цехи. Міста мали торговельні привілеї й могли дійти до економічного добробуту; але були виключені від управи державою. Православні Українці терпіли в містах ріжноманітні обмеження: не допускали їх до ради й суду, не приймали до цехів, не дозволяли вести торговлю та купувати будники в місті; ці обмеження були на релігійному полі.

§ 96. Церква. Православна церква була зорганізована так, як за княжих часів. Головою української церкви був Царгородський патріярх, йому підлягав київський митрополит (він жив якийсь час у Новгородку на Литві). Єпископства (єпархії) на Україні були: 1) Київське, 2) луцьке, 3) володимирське, 4) галицьке, 5) перемишльське, 6) холмське, 7) чернігівське, 8) турово-пинське. Для важніших справ відбувалися церковні собори.

Православна церква не мала в Польщі рівноправності з римо-католицькою та терпіла важкі обмеження: українське духовенство не мало представництва в сенаті, вищі духовні посади обсаджував король своїми кандидатами; нижчі уряди часто переслідували Українців із-за релігійних причин.

§ 97. Брацтва. Православна церква була єдиною українською інституцією, тому коло неї почалася нова національна організація, брацтва. Брацтва, це були міщанські товариства, що спочатку опікувалися церквою; вони дбали про порядок в церкві, купували свічки, ікони, книги та інш. Потім вони почали ширшу організацію на релігійному полі: почали наглядати за єпархією, дбали про піднесення церковною життя, потім перейшли до просвітньої праці та політичної діяльності. Найбільше значення мало львівське брацтво, що 1586 р. од патріархів дістало ім'я Ставропігії (Оборони Христа) та незалежність од місцевих єпископів; потім брацтва в Київі, Луцьку та інш. Брацтва закладали шпиталі для убогих, каси, школи, друкарні, книгарні.

§ 98. Школи. Українські діячі побачили, що занепад України має причину в низькому рівні освіти та почали закладати школи. Першу середню школу, академію, заклав князь Константин Острожський в Острозі к. 1850 р.; потім закладено гімназію у Львові, потім у Київі (1616 р.) та майже у всіх великих містах. Програм шкіл прийнято західній, але особливу увагу звернено на предмети потрібні в українському житті, особливо на грецьку мову, щоб підтримати культурні зносини з Царгородом. Учителями були побіч місцевих сил учені Греки. Мета школи була стримати латинізацію та польонізацію й покласти підвалини для української культури.

§ 99. Друкарні. У Львові 1573 р. заклав першу друкарню українську емігрант з Московщини Іван Федорович; її закупила потім Ставропігія. Тоді закладено було також друкарню в Острозі, пізніше в Київі. Друкарні видавали найбільш потрібні богослужебні книжки та шкільні підручники (повна Біблія в Острозі, грецька граматика Адельфотес у Львові).

§ 100. Церковна унія. Хоча праця на просвітньому та видавничому полі піднялася високо та дала користні наслідки, становище православної церкви було дуже важке. Її значіння підкопували своєю пропагандою єзуїти, яких підтримував ультракатолицький король Жигмонт III. Між самими православними велася боротьба через суперництво брацтв з єпископатом. Відчувалася потреба ґрунтовної реформи. Українські владики на соборі в Бересті 1595 р. несподівано вирішили прийняти унію з Римом (головні діячі Іпатій Потій та Кирило Терлецький). Цим кроком вони думали охоронити та забезпечити українську церкву од переслідувань у польській державі та рівночасно завести крашу внутрішню організацію церкви на латинський взірець. Але несподіване переведення унії викликало опозицію брацтв, загалу духовенства та народу. Українське громадянство розбилося на два табори, православних та уніятів, які вели боротьбу за церковні справи.

§ 101. Характеристика українського життя. Поділені на верстви Українці, під пануванням Польщі лишилися без державного піклування. Українська шляхта намагалася спочатку підняти повстання при допомозі сусідніх держав, потім на соймах боронила права Українців. Нову культурну організацію почало міщанство в брацтвах. Школи та видавництва підняли культурний рівень життя. Але нещасливий релігійний поділ звернув усі сили на партійно-церковні питання та знесилив українське громадянство.

В. Початок Козаччини. (1500—1648).

§ 102. Татарські напади та оборона кордонів. Давня татарська орда розвилася на частини й одна з них оселилася на Кримі. В кінці XV в. почалися нові великі походи Татар на сумежні землі. 1542 року хан Менглі-Герай зруйнував удруге Київ. Татари йшли на українські землі трьома головними шляхами: Чорним (між Дністром та Бугом), Кучманським (між Бугом та Дністром), Муравським (по лівому боці Дніпра), Оборона українських земель була заслаба; кодронні фортеці Камянець, Браслав,

Черкаси, Остер були укріплені слабо. Великі простори лишилися безоборонні під час нападів кочовиків.

§ 103. Початок козаччини. Країну над нижнім Дніпром, нижче порогів, прозвано Запорожжям або Низом. Весною та літом йшли туди з міст люде ріжних верств на полювання та рибальство. Вони постійно зустрічалися з Татарами та воювали з ними. Пізніше частина їх лишилася на Запорожжі й на зиму та організувалася в озброєні ватаги. Тих промисловців-вояків названо козаками (козак по татарськи — завзятець, юнак) або Запорожцями. У перше з'являється назва козаків к. 1500 р.

§ 104. Початки Січі. Кращу військову організацію дали козакам ріжні ватажки, найбільше зі шляхти, що йшли на Запорожжя для здобичі та слави. Князь Дмитро Вишневецький, родом з Волині, коло 1550 р. заклав на Малій Хортиці оборонний замок, який названо Січчу (од „сікти“, — укріплення були з дерева). Цю Січ зруйнували Турки. Потім закладено нові Січі на Томаківці та Базавлуці або Микитині Розі. Козаків звано Січовиками.

§ 105. Козацький устрій. В кінці XVI в. витворився на Січі окремий устрій. Козаком був кожен, без ріжниці стану, кого прийнято до Січі. Козаки ділилися на „старих“ досвідчених у війні та молодиків „новаків“. Законодатним органом була рада, до котрої належали всі козаки. Рада вибирала та скидала старшину, вирішала про війну та мир, вела закордонні зносини, судила більші злочини. Виконуючі органи були: гетьман та старшина. Гетьман (відзнаки: булава й бунчук) — найвищий володар та управлятель; під час походу — диктатор, що мав право карати смертю. При гетьмані був писарь, суддя, осаули (штабові старшини), обозний. Військо ділилося на полки по 500—1000 чоловіків з полковниками, сотні з сотниками та куріні з отаманами на чолі.

§ 106. Реєстрові козаки. Литовський та потім польський уряди думали зробити з козаків правильне військо та ужити їх до оборони кордонів од Татарів. Але через недостачу грошей та ініціативи набрано спочатку (к. 1570 р.) тільки 500

козаків. В пізнійші часи число їх збільшилося до 6000. Тих козаків записано в один список або реєстр, звідціля назва реєстрові. Реєстрові козаки проживали в городах і тому названо їх також городовими. Більшість козаків залишилася по-за реєстром, — Поляки звали їх свавільними.

§ 107. Козацький стан. Козаки належали спочатку до ріжних станів, до міщанства, селянства, шляхти. Потім вони почали вважати себе окремою верствою. Реєстрові козаки мали од короля окремі привілеї: 1) незалежність од звичайних урядів; 2) окрему управу та суд; 3) волю від податків. Загал козаччини вважав ці привілеї або вільності своїм правом та готовий був боронити їх з шаблею в руках.

§ 108. Війна з Татарами та Турками. З Запорожжя козаки вели безперестанно війну з Татарами в степах та де-коли ходили на турецькі замки над Чорним морем та в Молдаві. У тій боротьбі здобули собі військовий досвід та зброю. З перших ватажків відзначилися Богдан Ружинський, що загинув при облозі турецького замку Ісламкермена (Аслангородка) на нижньому Дніпрі 1576 р. та Іван Підкова, що ходив на Молдаву і був покараний смертю у Львові 1578 р.

§ 109. Причини воєн із Польщею. У тих війнах козаччина зросла в числі й силі, та розпочала війни з польським урядом. Причини воєн були: 1) соціальні, — козацький рух ширився межі міщенством та селянством; Поляки вважали цей рух небезпечним для цілості держави; 2) політичні, — козаки вели свої походи, як окрема держава та приводили до непорозуміння між Польщею та Турками й Татарами. У перших козацьких війнах не було ще релігійних та національних мотивів.

§ 110. Косинський, Лобода, Наливайко. Криштоф Косинський, родом шляхтич, 1591—1592 вів боротьбу з Константином Острожським та іншими панами; побито його під Пяткою на Волині. 1596 р. проти шляхти та уряду виступив Федір Лобода з Запорожцями та Северин Наливайко з ватагами ріжних людей; по довгій війні на Правобережжі, розбито їх під Солопицею коло

Лубень; Наливайка покарано смертю у Варшаві. У пізнійших переказах ці ватажки стали героями релігійної боротьби православних з католиками.

§ 111. Петро Сагайдачний (1614—1622). По перших невдачах у козаків уяла верх поміркована партія, яка бажала в згоді з урядом вести козацьку політику. Головою її був Самійло Кішка (1600—1602), що загинув у боротьбі зі Шведами під Феліном в Лівонії (дума про нього не має історичної підстави). Після нього проводирим поміркованих був Петро Конашевич Сагайдачний (1614—1622) дрібний шляхтич з Галичини, вихованець Острожської академії. Досвідчий полководець, зорганізував запорожське військо в дісціпліновані полки й вишколював його в походах на Татар та Турків. Особливу славу здобули козаки своїми походами на море. 1614 року ходили на Трапезунт та Синопу в Малій Азії, 1615 на Царгород, 1616 р. на Кафу на Кримі. 1621 р. Сагайдачний зі 40.000 козаків дав поміч Полякам проти Турків під Хотином і розбив турецьке військо, але в цих боях був поранений та вмер 1622 р. Майно записав на школи.

§ 112. Участь козаків у релігійній боротьбі. Однорестейської унії боротьба між уніятами та православними велася безперestанно. Польський уряд стояв на боці уніятів та переслідував православних, навіть не дозволяв святити нових єпископів. Козаки спочатку не брали участі в церковних справах, заняті своїм соціальними змаганнями. Але пізніше навязано зносини між діячами православія та проводирями козаччині. Сагайдачний опікувався культурним рухом та взяв під протекцію війська церковну справу. Року 1620 за його почином єрусалимський патріярх Теофан висвятив кількох єпископів на опорожнені катедри і таким чином врятував православну церкву від загибелі. Од того часу Запорожці підіймали поруч соціальних клічів також релігійні, що тоді лучилися з національними.

§ 113. Війна з Польщею 1625 р. Польський уряд бажав зменшити число козаків та завести певний реєстр, щоб козаччина не улаштовувала походів на море та не мішалася в

релігійні справи. Так прийшло до війни р. 1625. Козацьке військо під проводом гетьмана Жмайла боролася з Поляками під Криловом та над Куруковим Озером (під теперішнім Круковим). Поляки не могли здобути козацького табору, але козаки також не мали сили та мусили згодитися на 6-тисячний реєстр та ріжні обмеження. Новий гетьман Михайло Дорошенко (1625—1628) вів помірковану політику. Під його булавою козаки ходили тричі на Крим, підтримувати ханів Мехмет-Герая та Шаши-Герая проти турецької партії.

§ 114. Війна з Польщею р. 1630. Щоб утримати козаків у послуху, Поляки розклали військо на козацькій території. Надужиття цього війська викликали нові війни під проводом гетьмана Тараса Федоровича (в пізній традиції названого Трясилом). Під Переяславом козаки розбили військо польського гетьмана Конецпольського (так звана Тарасова ніч). Поляки тоді признали козакам збільшення реєстру до 8000.

§ 115. Козацькі полки. Козацькі полки були спочатку в шести містах: 1) Черкаси; 2) Переяслав; 3) Канів; 4) Корсунь; 5) Біла Церква; 6) Чигирин; р. 1630 прийшли ще два полки 7) Лубні; 8) Миргород.

§ 116. Церковні та шкільні справи. Під пануванням короля Жигмонта III православні терпіли великі переслідування; заходи шляхти та козаків не мали успіху. По смерті Жигмонта III р. 1632 під час безкоролів'я козаки під проводом гетьмана Івана Кулаш — Петражицького підняли знову справу віри. Новий король Володислав, не такий завзятий католик, згодився на уступки. Затверджено дві митрополії, православну та уніяцьку. Православні затримали єпархії львівську, перемишльську та Луцьку (та мали дістати ще одну на Білій Русі), уніяти дістали єпископства володимирське, холмське та пинсько-турівське (та полоцько-вітебське на Білій Русі). Православним київським митрополитом обрано Петра Могилу (1633—1647). Він визнавався як організатор церкви та опікун шкіл. Братська колегія Київі піднялася на високий щабель, пізніше названо її Могилян-

ською. Сучасний уніятський митрополит Рутський (1614—1637) зреформував чернецтво у василіянський чин та також пильно дбав про школи. Р. 1643 проектовано академію в Холмі, але Поляки не дали на неї згоди.

§ 117. Війни з Польщею 1635—1638. Для здержання козацьких походів на море, Поляки збудували твердиню Кодак коло Дніпра. В 1635 р. гетьман Іван Сулима зруйнував Кодак; за це покарано його смертю. Тоді почалися нові козацькі рухи під проводом Павла Бута (Павлюка) та Дмитра Гуні. У бійках під Мошнами та Боровицею 1637 р. не пощастило та козаки мусили підписати некорисну умову (писарем був тоді Богдан Хмельницький). Але війна піднялася знову на Лівобережжю. Гетьман Яцко Остряний оборонив Голтуві від Поляків, але в бійці під Жовником не віддержал; зрікся гетьманства та переселився на московську територію. Туди йшло багато українських переселенців та таким чином повстала українська Слобожанщина. Гетьманом став ізнову Гуня. Він перевів козацьке військо з-під Жовника над Дніпро та р. Старець, тут укріпився міцно та віддержал довгу облогу Поляків. Але нарешті козаки капітулювали на дуже некорисних умовах (1638 р.): 1) реєстр зменшено до 6 тисяч; 2) скасовано уряд гетьмана та полковників, — старшиною мала бути шляхта; 3) козакам дозволено жити тільки в староствах черкаськім, корсунськім та чигиринськім; 4) не вписані до реестру мали стати панськими підданими. Це був важкий погром, що пригнобив козаччину на десять років.

§ 118. Характеристика козаччини. Козаччина в початках не мала характеру політичного та національного, а тільки суспільний. Козацькі змагання мали на меті оборону економічних та суспільних інтересів козацької верстви. Од часів Сагайдачного козаччина перейняла релігійні кличі та почала брати участь у культурній та політичній боротьбі, яку вела шляхта, духовенство та міщенство. Своєю участю козаки зміцнили український табор та дали йому можливість здобути деякі успіхи. Але козацькі сили були ще занадто слабі, щоб побороти Польщу. Перший період козацьких воєн закінчився нещасливо.

IV. Українська Держава під правлінням гетьманів.

(1648—1784).

А. До Андрушівського миру (1648—1667).

Богдан Хмельницький (1648—1657).

§ 119. Причини повстання. Причиною до нового руху між козаччиною були приготовлення короля Володислава IV до війни з Турками. Козакам король обіцяв скасувати обмеження 1638 р., збільшити реєстр та ріжні привілеї. Але сойм не ухвалив проектів короля та козаки залишилися надалі в тяжкому становищі, під утиском урядників, війська та шляхти. Козакам відбирали маєтки, накладали на них великі податки та данини, гноблено всілякими заборонами. Зневірившись у своїх надіях на короля, козаки самі почали боротьбу.

§ 120. Богдан Хмельницький. Головою повстання став чигиринський сотник, Богдан Хмельницький. Він народився к. 1596 р., був з дрібного шляхетсько-козацького роду. Його батько, Михайло, чигиринський підстароста загинув у війні з Турками (під Цецорою 1620 р.). Богдан попав тоді до неволі, але вийшов з неї по двох роках, оселився на батьківщині в Суботові коло Чигирина та почав господарити. Але чигиринський підстароста Чаплинський почав переслідувати його, знищив йому будинок і майно та побив сина. Хмельницький жалувався на нього в судах, але не дістав справедливости. Тоді з іншими козаками вирішив він розпочати боротьбу проти Поляків.

§ 121. Союз із Татарами. Польський уряд дізнався про наміри Хмельницького та козаків і наказав його заарештувати. Але Богдан виїхав на Запорожжя й розпочав тут організовувати козаків. Щоб мати більшу силу він увійшов у союз з Кримським ханом та дістав татарську поміч під проводом Тугайбая. Тоді вибрано його гетьманом.

§ 122. Жовті Води та Корсунь (1648). Проти козаків пішов у степи Степан Потоцький з польським військом,

але Хмельницький 15 травня 1648 р. розбив його на Жовтих Водах (під Княжими Байраками). Реєстрові козаки, яких вислано проти Хмельницького Дніпром, перебили свою старшину та пристали до повстання. Головне польське військо з гетьманами Миколою Потоцьким та Калиновським козаки розбили під Корсунем 26 травня 1648 р.; польські ватажки з військом попали в полон.

§ 123. Пилявці. З Хмельницьким злучилися всі козаки, багато селян та міщан. Полковник Максим Кривоніс успішно воював з Яремою Вишневецьким ренегатом та завзятым ворогом козаків. Гетьман бажав вести переговори, але як умер король Володислав, вирішив вести далі війну. Під Пилявцями на Волині зібралося нове польське військо під головуванням трьох полководців („перина, латина, дитина“). 23 вересня дійшло до бійки, Поляки були розбиті й мусили відступати. Козаки взяли велику здобич.

§ 124. Львів та Замостє. З Волині козацьке військо пішло до Галичини, де вибухло повстання проти Поляків (Семен Височан). Хмельницький оточує Львів, але не думає його низити і прийняв одкупне від львівських міщан. Потім обклав Замостє в Холмщині та мав намір йти на Варшаву, де відбувалися вибори короля. Новий король Іван Казимир приступив до переговорів і Хмельницький згодився вернутися на Україну.

§ 125. Переговори з Поляками. Гетьмана вітали всюди по Україні, особливо в Київі, якого визволителя. Народ не хотів миру з Поляками. Польський король прислав тоді послів (Адам Кісіль, прав. шляхт.) до гетьмана і упросив його не руйнувати до краю польської держави. Р.. 1649 у Переяславі Хмельницький згодився на тимчасове перемирря. Поляки признали козакам українські землі по р. Горинь. Але тоді-ж заявив гетьман, що має на думці визволити весь український народ аж по Вислу.

§ 126. Бій та мир під Зборовим 1649. Поляки виставили проти козаків нову армію. Але Хмельницький швидко 1649 р. прийшов до Галичини та оточив у Збаражі Ярему

Вишневецького. Король йшов обложеному війську на поміч; але Хмельницький так зручно розставив своє військо, що король мало не дістався до неволі й мусив просити у гетьмана милосердя. 19 серпня 1649 р. заключено під Зборовом мир на таких умовах: 1) король ствердив усі вольності козаків; 2) козацьке військо збільшено до 40.000; 3) віддав козацькій управі воєводства київське, брацлавське та чернігівське; 4) польське військо, жиди, езуїти не могли вступати на цю територію; 5) всі уряди в цих землях мали перейти до православних; 6) київського митрополита допущено до сенату.

§ 127. Межі Української Держави. У Зборовськім мирі Польща признала самостійність східної, козацької України. Хоча козаки признавали над собою владу короля, — в дійсності Українська Держава управлялася самостійно. Межі козацької держави були 1646 р. такі: на заході від Польщі р. Случ (до Припяті) та Мурахва (до Дністра); на півночі од Литви приблизно Припять та частина Десни; на сході од Московщини приблизно східня межа тепер. Чернігівщини та Полтавщини; на півдні од Криму нижній Дніпро; од турецьких земель та Молдаві Бог та Дністер. (Пізніше межі пересунулися на заході по Стирь та Горинь, на півночі до верхнього Дніпра).

§ 128. Поділ Держави. Козацька держава ділилася на полки. Полк це була певна територія, над якою мав владу полковник. Старі полки лишилися оці: 1) Черкаси; 2) Переяслав; 3) Канів; 4) Корсунь; 5) Біла Церква; 6) Чигирин; 7) Миргород. Крім цих утворено по правому боці Дніпра полки; 8) Київ; 9) Кальник (або Вінниця); 10) Умань; 11) Браслав; по лівому боці: 12) Чернігів; 13) Ніжин; 14) Прилуки; 15) Кропивна; 16) Полтава (Пізніше повстали ще полки: 17) Паволоч; 18) Чавськ або Могилів [на Білій Русі]; де-коли були також 19) Турів; 20) Подільський полк; 21) Волинський). Полки ділилися на сотні з сотниками, до сотень належали городи, містечка та села з отаманами.

§ 129. Генеральна старшина. Головну управу держави мала при гетьмані генеральна старшина, до котрої належали:

генер. писарь; генер. обозний; два генер. осаули; два генер. судді. Генер. писарем став Іван Виговський, з роду православний шляхтич, чоловік великого талану, він був головним дорадником та помішником гетьмана. До уряду, генер. старшини та полковників увійшло багато людей з української шляхти, котра під час повстання своїм досвідом та освітою служила організації держави.

§ 130. Внутрішня політика. В українському громадянстві були дві суспільні течії: одна прагнула до того, щоб скасувати шляхетське землеволодіння та рішуче змінити соціальні відносини; друга бажала залишити давній устрій з невеликими змінами. Гетьман стояв по середині між обома напрямами. Вінуважав головною підвальною держави козаччину й згодився на те, щоб козаки володіли спустілими шляхетськими маєтками, але також не хотів нищити шляхти, бо бачив у ній поважний державно-творчий елемент. Шляхті, яка повернулася на Україну, залишено маєтки, самоврядування та суд, але під умовою, що призначатиме новий державний устрій. Гетьман не скасував кріпацтва, але також дбав про полекшання селянської долі й не дозволяв збільшувати панщини. Міста та міщанство під гетьманською владою лишилися без зміни, але у вільніших відносинах, прийшов швидко добробут. Православна церква була тепер державною; але гетьман дбав про те, щоб митрополит не вмішувався в державні справи.

§ 131. Закордонна політика. У закордонних зносинах Хмельницький спірався на союз із Кримом.Хоча Татари не були певним союзником, цей союз був потрібний для забезпечення України від Польщі. Гетьман навязав зносини з Туреччиною, яка тоді була великою державою, та намагався придбати Україні поміч султана. Також підтримував зносини з васальними турецькими князівствами, Молдавою, Волощиною та Семигородом. Щоб мати свою партію в польській державі, Хмельницький навязав приязнь з литовськими магнатами та придбав невтіральність Литви під час війни з Польщею. З Москвою відносини були не ворожі, але й че зовсім приязні, бо Хмель-

ницький переховував у себе самозванців, кандидатів на царський трон. У тім часі вислано також перше посольство до Швеції. Коло закордонної політики було дуже широке, гетьман виявив себе величим політиком.

§ 132. Справа спадщини. Тиміш Хмельницький. Богдан бажав змінити утворену ним державу й найкращим шляхом до цього вважав спадкове гетьманство в своєму роді. У спадкоємці готував старшого сина Тимоша. Щоб підняти значіння сина, висватає йому за жінку дочку молдавського князя Василя Лупула Розанду. Але в Молдавщині почалася тоді війна й Тиміш загинув під час облоги в Сочаві 1653 р. (похований в Суботові).

§ 133. Берестечко й умова в Білій Церкві 1651. Прикордонні спори на т.зв. лінії (межі од Польщі) довели до нової війни з Польщею 1655 р. У боротьбі в Краснім поляг брацлавський полковник Данило Нечай. Хмельницький ходив у Галичину, потім вернувся на Волинь та окопався в таборі під Берестечком. Перед головним боєм, татарський хан, підкуплений поляками, зрадив козаків, увязнів гетьмана та забрав з собою в степи. Через неприсутність гетьмана в козацькому таборі прийшов переполох та замішання й козацькому війську не пощастило. Хмельницький, вернувшись з неволі, не міг врятувати справи та 28 вересня 1621 р. на мирі у Білій Церкві прийняв такі умови: 1) кількість козацького війська зменшено до 20.000; 2) козакам лишалася одна тільки Київщина, Чернігівщину й Браславщину забрали Поляки; 3) промовчано пункт Зборовського трактату про участь митрополита в сенаті та інш.

§ 134. Батіг. 1652 р. По берестецькій невдачі Хмельницький знову підготовив своє військо до боротьби. Поляки бажали попередити його наміри і гетьман Калиновський розпочав нову війну. Під Батогом (над Дністром) 2 червня р. 1652 Богдан з Тимошем та Татарами розбили Поляків так, що більша частина війська полягла на місці, поляг також і Калиновський. Цей бій знищив умови Білоцерківського миру; воєводства Брацлавське й Чернігівське лишилися при Україні,

козацький кордон знову вернувся на Случ. Р. 1653 Хмельницький ходив походом у Галичину під Жванець.

§ 135. Причини союзу з Московщиною. Постійні війни з Польщею вказували, що Поляки не думають зріктися України та хочуть знов її поневолити. Для оборони держави гетьман організував усі сили, але українське населення було дуже знесилене й бажало спокою. Союзників Україна не мала: Татаре в небезпечній хвилині завжди зраджували козаків, Турки не хотіли мішатися до війни, прикарпатські князі не були досить сильні. Тому Хмельницький вирішив навязати зносини з Московщиною. Козаки вважали Московщину бажаним союзником. 1) Москвина були православної віри, і хоч обряди їх були в де-чому інші, не було причин до непорозуміння; 2) Московщина була в давній ворожнечі з Польщею; 3) царь мав добре військо. Але з другого боку козаки знали Московський абсолютизм та жадобу панування над іншими народами і це довго стримувало їх од звязків з Московщиною.

§ 136. Переговори в Переяславі 1654. Справу союзу з Московщиною вирішив гетьман зі старшиною; козацька рада в Переяславі в січні 1654 р. була дуже нечисленна й без обговорення прийняла це рішення. Тут-же відбулися переговори з Московськими боярами. Гетьман та старшина жадали, щоб царь склав присягу, що додержить вірно союз з Україною; бояре на це не згодилися та прирекли тільки, що царь своєю грамотою затвердить права та вольності України. Тоді запорожське військо зложило присягу.

§ 137. Договір у Москві 1654 р. Остаточні переговори між Україною та Московщиною відбулися в Москві, куди поїхали козацькі посли Тетеря та Богданович — Зарудний. У березні р. 1654 уложенено умову між обома державами, що мала характер персональної унії: царь став протектором України, але Україна задержала свою державність. Царь гарантував незалежність та самоврядування України, а саме: 1) Гетьмана та старшину вибирає рада; 2) Українські уряди й суд незалежні від московських; 3) початки на Україні збирає український уряд;

4) українського війська мав бути 60.000; 5) залишається давній поділ на стани та їх привілеї. 6) Україна має волю міжнародних зносин. Українці признали такі права царя: 7) удержувати в Київі воєводу та військову залогу для забезпечення міста від ворогів; 8) про закордонні посольства гетьмана повідомляє царя; 9) також про вибір нового гетьмана військо повідомляє царя. На затвердження прав України царь видав свою грамоту.

§ 138. Війна з Польщею 1655—1656. Московське військо прийшло незабаром на Україну й осіло в Київі. Царь виповів війну Польщі. Р. 1655 розпочався новий похід проти Поляків. Українське та московське військо під проводом Хмельницького було під Львовом (друга облога та відкуп; казка Хмельницького про вужа та господаря). Ніжинський полковник Іван Золотаренко здобув Бихів та інші міста на Білій Русі та Литві. У тих війнах поширило територію української держави. На заході козацьке військо зайняло частину Поділля та Волині (по Стирь, Горинь та р. Студеницю), на півночі повіти Турівщини та Пинщини й велику частину Білої Русі (Могилів, Бухів Чавськ).

§ 139. Розрив із Московщиною. Союз з Москвою показав невдовзі свої некорисні наслідки. Царь не думав додержати своїх зобовязань і прагнув до того, щоб заволодіти справді Україною. У Київі проти волі гетьмана московський воєвода заклав твердиню. Під час походу на Галичину царські воєводи бажали взяти здобуті міста під царську владу. Також Білу Русь царьував за свій край і хотів усунути звідци українські залоги. Нарешті Москва була готова зрадити Україну для згоди з Польщею: р. 1656 Поляки давали цареві польську корону, жадаючи для Польщі українських земель. Це показало козакам небезпеку союзу з Москвою; Богдан Хмельницький разом зі старшиною вирішив зірвати з Московщиною та утримати Українську Державу при допомозі інших союзників.

§ 140. Союз зі Швецією та Семигородом. Закордонна ситуація була для України корисна, бо проти Польщі виступала також Швеція та Бранденбургія і готовалися інші

сусіди. Швеція мала інтереси противні Московщині (справа балтійських провінцій), — Хмельницький використав це й вирішив опертися на Швеції проти Москви. Р. 1657 прийшло до порозуміння між Україною, Швецією та Семигородським князем, Юрієм Раковці, проти Польщі й Москви. Польщу вирішено поділити так; що до України перейшли б усі українські землі. Уперше тоді Українці зазначили виразно свій ідеал зєднати всі українські землі в одній державі. Хмельницький вже не числився з Москвинами й вислав полковника Антона Ждановича на допомогу своїм союзникам (він ходив аж під Варшаву).

§ 141. Смерть Хмельницького 1657. Але Богдан Хмельницький був уже тяжко хворий. Щоб забезпечити будучину держави, вирішив обрати гетьмана за свого життя: старшина вибрала гетьманом Богданового сина Юрія, молодого, недосвідченого хлопця, без талану. Богдан умер 6 серпня р. 1657. Поховано його в Суботові, але р. 1664 польський воєвода Чарнецький викинув з домовини його кости.

§ 142. Значіння Б. Хмельницького. Хмельницький був одним з найбільших організаторів у нашій історії. Спираючися на козацьку верству, при допомозі невеликого гуртку співробітників зломіж козацької старшини та шляхти, він утворив велику державу, яка обіймала більшу частину українських земель та зайніяла поважне місце в Європі. У цій державі зорганізував адміністрацію, судівництво, військо, скарб. Був визначним стратегом, зручним політиком, добрим господарем. У внутрішній політиці виявив помірковані погляди, у закордонній обіймав назвичайно широкий обрій, та намагався завжди до зміцнення могутності Української Держави. Його особа полишила в історії України незатертий слід, усі пізніші гетьмани жили великою спадщиною геніяльного Богдана.

Гетьман Іван Виговський. (1657—1659).

§ 143. Іван Виговський походив із шляхетського роду, вчився у Київській академії. За Богдана Хмельницького був

генеральним писарем та головним дорадником гетьмана. Щоб удержані гетьманство в сильних руках, старшина усунула молодого Юрія Хмельницького та вибрала на раді в Чигирині гетьманом Виговського; загальна козацька рада в Корсуні затвердила цей вибір.

§ 144. Внутрішня політика. Виговський спірався на поміркованих елементах та при їх допомозі намагався змінити гетьманську владу. Не скликав загальні ради; важніші справи вирішав на раді старшини. Сам призначав полковників. У війську бажав знову завести дісціпліну та виключав з реєстру свавільних. Гетьманував себе єдиним представником держави й не дозволяв, щоб козаки та духовенство без його відома входили у зносини з Москвою.

§ 145. Бунт Пушкаря. Проти Виговського виринала опозиція з боку темноти, яка вважала його чужим чоловіком та боялася зросту старшини. Полтавський полковник Мартин Пушкарь при допомозі запорожського кошового Барабаша підняв зброю проти гетьмана; Виговський з вірними полками розбив його під Полтавою р. 1658.

§ 146. Розрив із Москвою. Пушкаря та інших невдоволених козаків підтримувала таємно Москва, бажаючи ослабити українську владу. Московські залоги на Україні укріплювалися та готувалися до виступу проти гетьмана. Москва бажала зломити умову з Україною. Виговський вирішив тоді здійснити плян Хмельницького та позбутися московського протекторату.

§ 147. Гадяцький договір 1658 р. У Гадячі 16 вересня 1658 р. Виговський заключив союз із Польщею на таких умовах: 1) Україна буде окремою державою при Польщі з назвою Великого Князівства Руського, до якого входили воєводства Київське, Брацлавське та Чернігівське; 2) головою князівства був гетьман, іменований королем із кандидатів, яких вибрало українське громадянство; 3) князівство мало своїх міністрів, скарб та монету; 4) українські депутати входили до польського сейму; 5) православна віра була зрівняна з католицькою; митрополит та 4 єпископи входили до сенату; 6) військо складалося з

30.000 козаків та 10.000 найманих; 7) київська академія та друга, яка мала бути закладена, зрівнювалися в правах з польською академією. Ця умова не була переведена в життя.

§ 148. Перша війна з Московщиною та Конотопська перемога р. 1659. На чолі запорожського війська з підмогою Криму та Польщі Виговський розпочав війну з Москвою. Наступ на Київ, де була московська залога, не пощастив; але під Конотопом у липні 1659 р. Українці розбили велике московське військо та взяли до неволі воєвод.

§ 149. Виговський зрікається гетьманства. Виговський не придбав собі сімпатій; його союзники Поляки та Татари нищили Україну; народ не хотів вертатися під польське панування. Щоб не довести держави до загибелі, Виговський добровільно зрікся гетьманства під Германівкою в вересні 1659 р. (умер київським воєводою 16 березня 1664 р., розстріляний Поляками по обвинуваченню в зраді).

Гетьман Юрій Хмельницький.

(1659—1663).

§ 150. Юрій Хмельницький, син Богдана, людина без талану, обраний гетьманом за життя батька, уступив місце Виговському, вдруге дістав булаву в вересні 1659 р.; оточив себе досвідченими дорадниками Богдана та завдяки цьому його політика мала деякі успіхи.

§ 151. Підвалини політики. Юрій Хмельницький намагався: 1) затримати цілість української держави; 2) при допомозі Москви вдержатися проти Польщі; 3) зміцнити гетьманську владу та усунути московські впливи з України.

§ 152. Переговори з Московщиною. По виборі Хмельницький навязав зносини з московськими воєводами та поставив такі жадання: 1) вся Україна залишається під одним гетьманом; 2) до української держави належить частина Білорусі (Старий Біхів); 3) вибір гетьмана та інших урядовців переводиться вільно; 4) гетьман є одиноким репрезентантом держави й Мо-

сковщина зноситься лише з ним; 5) закордонні справи Україна веде самостійно; 6) московський воєвода з військом є тільки в Київі та не вміщується у внутрішні справи; 7) Київський митрополит залежний од царгородського (не московського) патріярха.

§ 153. Переяславський договір р. 1659. Москва не прийняла жадань Ю. Хмельницького; гетьмана зі старшиною хитрощами захопили московські воєводи та на раді в Переяславі 27 жовтня р. 1659 присилували підписати нові статті в доповнення статтів Богдана Хмельницького. Головні точки були: 1) гетьман з військом підлягає наказам Московщини; 2) московські воєводи мають бути в Київі, Переяславі, Ніжині, Чернігові, Браславі та Умані; 3) Білоруські землі належать до Москви; 4) полковників іменує гетьман на раді черні.

§ 154. Війна з Польщею. Союз з Московчиною Ю. Хмельницький хотів використати проти Польщі, щоб здобути давній кордон української держави по Прип'ять, Горинь та Двістер. Війна покінчилася розбиттям московського воєводи Шереметєва р. 1660 під Чудновим (над Тетеревом); Поляки зайняли Правобережну Україну.

§ 155. Поділ України. Юрій Хмельницький намагався війти у зносини з Поляками на підставі Гадяцької умови, але Польща не хотіла дати Українцям таких широких прав. Хмельницький зложив булаву та постригся в ченці (з іменем Гедеона); невдовзі Поляки заарештували його та вaslали разом з митрополитом Йосипом Тукальським до твердині в Маріенбурзі у Прусах. Україна поділилася на дві частини: правобережну, де став гетьманом Павло Тетеря, та лівобережну, де гетьманував Іван Брюховецький.

Гетьман Іван Брюховецький. (1663—1668).

§ 156. Іван Брюховецький, служник при дворі Богдана Хмельницького, став на Запорожжу кошовим та проводиром черні.

Кандидатами до булави на Лівобережжу були свояки Хмельницького, наказний гетьман Яким Сомко та ніжинський полковник Василь Золотаренко. Але чорна рада в Ніжині 28 червня р. 1663 обрала гетьманом при допомозі Москви Брюховецького.

§ 157. Політичні погляди. Брюховецький спочатку виступив з двома клічами: 1) що піднімає чернь проти старшини; 2) що московську допомогу використає до війни з Поляками. Потім оточив себе своїми прихильниками з Запорожців, але про загал козаків не дбав, не скликав козацької ради, свавільно без суду карав немилих йому людей. У політиці віддався цілком на послуги Москві й виконував усі московські жадання та перший почав нищити автономію України.

§ 158. Батуринський договір з Московщиною р. 1663. У Батурині 27 падолиста 1663 р. Брюховецький відновив договір з Москвою¹ на підставі статтів Богдана та Юрія Хмельницького, але згодився на такі доповнення: 1) гетьман мав постачати московським залогам харчі (мука); 2) заборонено продавати збіжжя на Правобережжя; 3) заборонено вивозити з України до Московщини горілку, тютюн, товари, які там належали до державної монополії. Усі ці доповнення шкодили економично Україні.

§ 159. Війна з Польщею 1663—1665 р. Польський король з правобережним гетьманом Тетерею прийшов на Лівобережжя, але по недовгій облозі Глухова, вернувся назад. Тоді на Правобережжю почалося повстання проти Поляків. Брюховецький прийшов повстанцям на поміч і укріпився в Каніві але Московщина не допомагала як належало й р. 1665 він повернувся до лівобережних полків.

§ 160. Московський договір 1665 р. Брюховецький перший з українських гетьманів поїхав до Москви поклонитися цареві; за це дістав титул боярина та дозвіл узяти шлюб з Москвою. У Москві 2 падолиста р. 1665 підписав новий договір: 1) гетьман зрікся на користь Московщини всіх податків, які платили міщане та селянє; 2) обовязався не висилати послів до інших держав без дозволу Москви; 3) обрання гетьмана

мало відбуватися в присутності московською делегата та гетьман мав їхати за булавою до Москви; 4) московські залоги збільшено; 5) на Київську митрополію мав приїхати єпископ з Москви. — Ці статті касували в значній мірі договір Б. Хмельницького та підтримали незалежність України в головних основах.

§ 161. Фінансові реформи. Найкращою стороною діяльности Брюховецького є його реформа державних фінансів. Він перший утворив уряд „дозорця скарбу“ себто міністра фінансів. Намагався скласти список державних прибутків та уложить бюджет. Замісць давнішого несталого податку стації (реквізіції) бажав завести постійні податки од землі, промислів та торговлі. На превеликий жаль більша частина цих грошей йшла не до українського, а до московського скарбу.

§ 162. Андрусівський мир р. 1667. В Андрусові, Смоленської губернії, в січні р. 1667 заключено між Москвою та Польщею мир, який покінчив війну за Україну, котра велася од р. 1654. Україну поділено на дві частини: Лівобережна мала бути при Москві; Правобережна вкупі з Київом при Польщі. До мирової конференції не допущено козацьких послів; це викликало на Україні велике обурення. (Р. 1669 у другім договорі Київ одступлено Москві).

§ 163. Війна з Московчиною р. 1668. Москва не шанувала прав України, не допускала Українців до закордонної політики та вмішувалася у внутрішні справи козацької держави; московське військо нищило країну. Гетьман побачив, що його політика доводить Україну до руїни й нарешті отямився, — увійшов у зносини з правобережним гетьманом Петром Дорошенком та почав готовуватися до війни з Москвою. Напочатку р. 1668 козацьке військо кинулося на московські залоги та почало їх виганяти і нищити. Дорошенко прийшов на Лівобережжя зі своїм військом й зійшовся з Брюховецьким. Але неєсподівано чернь кинулася на Брюховецького та вбила його; поховано його в Гадячі.

§ 164. Павло Тетеря (1663—1665 р.) Павло Тетеря (Моржковський), український шляхтич, був Переяславським пол-

ковником та генеральним писарем; р. 1663 став на Правобережжу гетьманом. Людина слабої волі, був знаряддям польської політики; після невдалого походу на Лівобережжа, зрікся гетьманства 1665 р. та переїхав до Польщі. Умер р. 1670 в Адріянополі.

Б. До бою під Полтавою (1667—1709).

Гетьман Петро Дорошенко (1665—1676).

§ 165. Петро Дорошенко, внук гетьмана Михайла Дорошенка, був прилуцьким полковником. Людина талановита, енергійна й безкорисна; вихований у колах співробітників Богдана Хмельницького, перейняв змагання великого гетьмана та намагався підняти українську державу на давнє могутнє становище. Його дорадником був митрополит Йосип Тукальський. Р. 1665 став Дорошенко гетьманом на Правобережжу.

§ 166. Політичні погляди. Головні політичні змагання Дорошенка були: 1) зеднати поділену Україну в одну державу; 2) усунути з Лівобережжя московські залоги; 3) добути од Польщі західні українські землі, — Волинь, Поділля, Галичину та Холмщину.

§ 167. Зносини з Кримом і Туреччиною. Щоб мати поміч проти двох головних ворогів, — Польщі й Москви, Дорошенко вішов у союз з Кримом та навязав зносини з Туреччиною. При допомозі Татар вигнав польські залоги з Правобережжя та в договорі під Підгайцями р. 1667 добув од Поляків обіцянку, що повернуть козакам давнійші права.

§ 168. Переговори з Москвою. Маючи в руках Правобережжа, Дорошенко почав зносини з Брюховецьким, щоб здійснити ідею зеднання України; зазначив навіть, що зрічеться гетьманства, щоб привернути єдність держави. Тоді Московщина звернулася до нього, пропонуючи свій протекторат. Дорошенко зазначив на це, які в підставі його ворожнечі до Москви: Московщина зламала договори з Україною; підтримує проти гетьмана опозицію маловартих людей; найкращих українських

діячів забито (Сомко, Золотаренко) до переговорів в Андрушові не допущено козацьких делегатів ні з Правобережжя, ні в Лівобережжя; він розвочне переговори, коли Москва: 1) забезпечить єдність України під одним гетьманом; 2) виведе своє військо з Лівобережжя; 3) зрічеться всіляких податків з України. Переговори були зірвані.

§ 169. Дорошенко на Лівобережжю. Коли Брюховецький підняв повстання проти Москви, Дорошенко з своїми полками прийшов на Лівобережжя й розпочав війну з московськими воєводами; здобув тоді коло 500 гармат, багато здобичі та бранців. Але потім виїхав до Чигирина, лишаючи наказним гетьманом Демяна Многогрішного. Многогрішний розпочав переговори з Москвою та проголосив себе гетьманом.

§ 170. Союз із Туреччиною. Р. 1669 Дорошенко заключив союз з Турками на таких умовах: 1) визнавав себе васалом султана; 2) Туреччина давала йому військову допомогу; 3) державні межі України мали йти на заході поза Львів та до Висли; на півночі до Німана, на сході по Путівль та Сівськ; 4) обрання гетьмана було вільне й Турки не могли скинути обраного; 5) забезпечені волю од податків, суду; волю віри, української мови; 6) мир з Польщею або Москвою мав бути при участі України.

§ 171. Війна з Польщею. Поляки намагалися перепинити зносини Дорошенка з Турками й давали йому нові обіцянки; але потім визнали гетьманом його супротивника Михайла Ханенка. Р. 1672 Турки з Дорошенком вирушили проти Поляків, здобули Камянець (на Поділлі) та почали облогу Львова; Польща в договорі у Бучачі (в Галичині) 1 жовтня р. 1672 зріклася Поділля та признала незалежність України в давніх межах.

§ 172. Упадок Дорошенка. При допомозі Турків, Дорошенко мав надію зеднати Україну й повернути їй давню силу. Але народ не розумів широких змагань гетьмана. Турецьке військо нищило українські села своїми постяями, в декотрих околицях брали людей до неволі, руйнували церкви та закла-

дали мечеті. Це поводження Турків знищило популярність Дорошенка; проти нього виступали запорожські кандидати, як Суховієнко та Ханенко. Потім Поляки побили Турків і Дорошенко втратив свою підмогу. Тоді виступила проти нього й Москва з лівобережними полками. Дорошенко боронився три роки в Чигирині, але нарешті здався й зложив булаву р. 1676. Москва зажадала його переселення до Московщини; він був воєводою у Вятці й умер на чужині в Ярополчі волоколамського повіту р. 1698.

§ 173. Гетьман Юрій Хмельницький (1677—1681). Юрій Хмельницький увільнився з польської неволі й виїхав до Туреччини; на домагання Турків він зложив чернецтво й проголосив себе „князем України“. Од Москалів добув р. 1678 Чигирин, але не зміг розвинути ширшої діяльності. Умер марно в Туреччині.

§ 174. Смерть Сірка р. 1680. Іван Сірко, довголітній кошовий Січі, визначний полководець не мав широкого політичного світогляду: головним завданням Запорожжя вважав війну з „невірними“, Татарами та Турками і не розумів, що Україна має також інших небезпечних ворогів, Польщу та Москву. Його походи на Крим пошкодили багато політиці Виговського та Дорошенка й були причиною занепаду української держави. Але під кінець життя, побувши на московському засланні, Сірко пізнав свої політичні хиби та перейшов на бік Дорошенка. Умер 11 серпня 1680 р. та похований на Чортомлицькій Січі.

Гетьман Дамян Многогрішний. (1668—1672).

§ 175. Дамян Многогрішний, чернігівський полковник, іменований Дорошенком наказним гетьманом, проголосив себе гетьманом Лівобережжя під назвою „сіверського“ р. 1668.

§ 176. Політичні погляди. Многогрішний перейняв по частині змагання Дорошенка: 1) усунути московських воєвод з

України; 2) не платити податків Московщині; 3) добути волю закордонних зносин. У внутрішній політці бажав поширити права козаків та змінити становище старшини.

§ 177. Глухівський договір р. 1660. На раді в Глухові 16 березня 1669 р. вибрано знову Многогрішного гетьманом й уложенено нові статті з Москвою: 1) московські воєводи лишалися в Київі, Переяславі, Ніжині, Чернігові та Острі, але заборонено їм втрутатися в управління й суд України; 2) не дозволено гетьманові закордонних зносин; 3) українські делегати мали брати участь у мирових конференціях, але тільки в справах України; 4) військові клейноди залишено при війську; 5) кількість козацького війська мала бути 30.000.; 6) Московщина зазначила, що Київ не буде віддано Польщі та грецька віра дістане в Польщі волю; 7) урегульовано справу московських постоеїв, підвод та інш.; 8) полагодження мирових справ з Правобережжам.

§ 178. Внутрішні реформи. На глухівській раді переведено ряд постанов про внутрішні справи української держави: 1) столицею гетьмана став Батурин; 2) до військового реєстру мали вписувати передовсім козацьких синів, коли недоставало їх міщан та селян; 3) вирішено скласти окремий реєстр людей приналежних до духовенства та не збільшувати їх числа; 4) старшині дозволено було судити підданих та накладати на них податки; 5) заведено рівний податок з усіх маєтностей; 6) для підтримання публичного порядку, утворене компанійський полк; 7) утворено першу пошту (з Батурина, Ніжина, Київа).

§ 179. Змова на Многогрішного. Частина старшини була невдовлена з гетьмана за його нетактовність; р. 1672 зроблено на нього змову, заарештовано по обвинуваченню в зраді й зносин з Дорошенком, та вислано до Москви. Москвини заслали його на Сибір, до Селенгинська де Многогрішний закінчив своє життя.

Гетьман Іван Самійлович. (1672—1687).

§ 180. Іван Самійлович, генеральний суддя, без широкого політичного світогляду; не зміг оборинити незалежності України та дозволив на обмеження гетьманської влади.

§ 181. Конотопський договір р. 1672. у козацькій Дуброві коло Конотопа 27 червня р. 1672 вибрано Самійловича гетьманом та укладено нові статті з Москвою: 1) заключено мир з Польщею; 2) вирішено не допомагати Дорошенкові; 3) українські делегати не беруть участі в мирових конференціях та тільки дістають повідомлення про ухвали; 4) у суді та інших справах гетьман має слухати ради старшини; 5) знесено компанійську сторожу.

§ 182. Війна з Дорошенком р. 1673—1676. При допомозі московських військ Самійлович вів війну на Правобережжю. Правобережні полки піддалися Самійловичу й уложили договір з Москвою в Переяславі 27 березня 1674 р. на підставі глухівських та конотопських статтів; кількість правобережного війська зазначено 20.000. Р. 1676 зложив булаву Дорошенко.

§ 183. Бахчисарайський мир 1681 р., заключений між Москвою та Туреччиною, затвердив Лівобережжа та Київ під московською владою; край між нижнім Дніпром і Богом мав лишитися незаселеним (ця постанова далі скасована).

§ 184. Підлеглість церкви московському патріархатові. Новий київський митрополит Четвертийський р. 1685 був висвячений московським патріархом. Р. 1687 царгородський патріарх дав свою згоду, щоб українська церква була під московським патріархатом.

§ 185. Московсько-польський мир р. 1686, заключений в Москві, закріпив Лівобережжа з Чернигівщиною й Січчю під владою Москви; правобережні міста од Терехтемирова до Чигирина мали бути незаселені; Польща забезпечила в себе волю православної віри.

§ 186. Кінець Самійловича. Після невдалого походу на Крим під проводом князя Галіцина р. 1687, Самійловича безневинно обжаловано за зраду й надужиття в управі, заарештовано Москвянами та васлано його на Сибір; умер гетьман в Тобольську р. 1690.

Гетьман Іван Мазепа

(1687—1709).

§ 187. Іван Мазепа, походив з української шляхти, проживав при дворі польського короля, потім перейшов до козаців та займав вищі уряди, нарешті був генеральним осаулом.

188. Коломацький договір р. 1687. Мазепу вибрано гетьманом у московськім таборі над річкою Коломакою на Полтавщині 4 серпня р. 1687 та уложені нові статті з Москвою на підставі попередніх. Зміни були такі: 1) недозволено Україні ніяких закордонних зносин; 2) при гетьмані в Батурині мав бути московський полк; 3) український уряд мусив всілякими засобами переводити обеднання Українців з Москвянами; 4) змінити старшину гетьман міг лише з дозволу Москви; 5) старшину звільнено од податків; 6) знову заведено компанійський полк для сторожі проти свавільників. У цім договорі старшина зміцнила своє соціальне та економичне становище; Москва далі змагала до ослаблення гетьманської влади та розпочала переводити русифікаційну політику.

189. Війна з Татарами та Турками. На Коломацькій раді вирішено будувати укріплення над Дніпром, Самарою й Орелею, для оборони од Татар та заселити ці місця. Війна з Татарами йшла безперестанно; козацькі полки ходили на Очаків та татарські городи над нижнім Дніпром. Там побудовано фортеці. Р. 1700 Москва заключила мир з Туреччиною та згодилася зруйнувати ці нові городи.

190. Опозіція Запорожжя. Зріст економичної сили старшини викликав невдоволення гароду, який платив значні

податки та відбував усякі повинності. Будування замків на кордоні Запорожжя схвилювало Запорожську Січ, де збиралися втікачі з городів. Під проводом Петрика Іваненка 1692—1696 р. було піднято народне повстання; допомагали їм Татаре.

§ 191. Палій. На Правобережжю Польща намагалася відновити Козаччину для боротьби з Турками. Од р. 1685 дозволено знову кольонізацію незаселених місць між Дніпром та Богом; так повстали нові козацькі полки під проводом Іскри, Самуся, Абазина та інш. Головний проводар правобережної Козаччини Семен Палій підняв знову думку боротьби з Польщею та навязав зносини з Мазепою. Але Московщина вважала тоді Польщу своїм союзником і не дозволила Мазепі обняти протекторат над Правобережжям. Тоді Мазепа віддав Палія в московські руки; його заслано на Сибір р. 1705. (Повернувшись з васлання, Палій умер на Україні).

§ 192. Культурні справи. Мазепа був меценатом науки й мистецтва. Для київської академії поставив новий будинок та подбав про піднесення науки; будував багато церков (Переяславський собор, огорожа Печерської Лаври); гетьманський двір у Батурині своєю культурою показував яскраво могутність гетьманства.

§ 193. Москва нищить Козаччину. Царь Петро намагався знищити Україну ріжними шляхами: через ослаблення влади гетьмана, втручання в управління, росташування московського війська, твердині, аїтациєю. До ріжних воєн та походів безперестанно вживав козацького війська, посилаючи його на найгірші позиції; козаків уживано до важкої фортифікаційної праці, до копання каналів у ріжних місцях при закладанню Петербургу. Так гинули тисячі Українських козаків.

§ 194. Союз зі Швецією. Щоб урятувати Україну од московського поневолення, Мазепа задумав увійти в союз з шведським королем Карлом XII, який переміг Польщу й Саксонію та вів щасливу боротьбу з Московщиною. Переговори велися од р. 1707 через нового польського короля Станіслава Лещинського, союзника Швеції, але не доведено до кінця. Ма-

зепа вів справу дуже обережено, бо до Москви доходили вже чутки про наміри гетьмана (донос військового судді Кочубея та полковника Іскри, яких козацький суд покарав смертю). Карло XII прийшов на Литву й прямував до Москви. Несподівано у вересні р. 1708, непорозумівши з Мазепою, повернув на південь та війшов у Чернигівщину. Мазепа не був підготовлений до повстання, бо свої пляни провадив тільки в гурті старшини та не приєднав до них загалу козаків, — але не маючи іншого виходу, війшов у союз зі Шведами. Шведський король забезпечив гетьманові: 1) що Україна з обох боків буде вільна од московського панування; 2) що Швеція та її союзники не будуть намагатися до панування на Україні; 3) що будуть залишені давнійші межі, закони та привілеї української держави.

§ 195. Бій під Полтавою р. 1709. На Україні були сильні московські валоги, вони почали зараз боротьбу зі Шведами, зайніли Батурина та жорстоко карали повстанців. Мазепа мав невелику кількість війська, на допомогу йому прийшли тільки Січовики під проводом кошового Костя Гордієнка. Бій під Полтавою 8 липня р. 1709 покінчився пораженням українських та шведських військ. Мазепа з Карлом перейшли молдавський кордон. Мазепа захворів та вмер у Бендерах 3 вересня р. 1709; поховано його в Галаці.

§ 196. Зруйнування Січі. З наказу Петра московські полки під проводом зрадника полковника Галагана здобули в травні р. 1709 Січ на Чортомлику, зруйнували її та багато Запорожців покарали смертю. Частина Січовиків перенеслася на татарську територію до Олешок (недалеко гирла Дніпра); тут перебували Запорожці до р. 1734.

§ 197. Українська конституція р. 1710. Козацька старшина та військо, яке перейшло до Молдавії, замісць Мазепи вибрали гетьманом Пилипа Орлика, в Бендерах 5 квітня р. 1710. Тоді уложені нові статті з гетьманом, які мали бути підвалиною української конституції: 1) пануючою релігією має бути православна віра; 2) межі України мають сягати на Захід

по Случ; 3) Запорожська Січ буде відновлена, матиме давні вольності; 4) при гетьмані засідатиме постійна рада з генеральної старшини, городових полковників та заслужених козаків (по одному в полку); 5) тричі на рік має відбуватися генеральна рада, в якій бере участь усе військо; 6) провини старшини судить Генеральний Суд; 7) військовий скарб oddіляється від гетьманського та віддається генеральному підскарбієві; 8) скасовано деякі податки та повинності, які обтяжали народ та доручено гетьманові пильнувати, щоб селянство не терпіло кривди. У цих постановах помітно шире змагання до реформ: на політичному полі — зорганізувати добру державну владу; на суспільнім — урятувати од занепаду трудові верстви. На жаль ці статті не були переведені в життя.

§ 198. Гетьман Пилип Орлик. Пилип Орлик, свояк Мазепи, був генеральним писарем, людина з широкою освітою, завзятий український патріот. Він прийняв протекторат Швеції та війшов у союз з Кримом і Туреччиною. Як прийшло до турецько-московської війни р. 1710—1712, Орлик переправився на Правобережжя та намагався вигнати звідтам Москалів; воював також з Поляками. Потім виїхав до Швеції, їздив по ріжних європейських дворах, завжди підтримував зносини з Січчю та намагався викликати повстання проти Москви, — але не мав успіху. Умер 6 червня р. 1742 в Яссах.

В. До занепаду Гетьманщини (1709—1784 р.)

Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722 р.)

§ 199. Іван Скоропадський, стародубський полковник, був уже в старечім віці, слабої вдачі. Москвина зараз після відступлення Мазепи звеліли перевести нові вибори гетьмана та на раді в Глухові 16 падолиста р. 1708 Скоропадський дістав булаву.

§ 200. Обмеження незалежності України. При виборі Скоропадського Москва вперше не відновила договору, з Україною. Гетьман зараз підняв цю справу, але дістав од Москви тільки в загальних словах затвердження

українських прав. Після цього Московщина призначила до особи гетьмана свого делегата, стольника Ізмаїлова, для нагляду за управлінням України. Він мав пильнувати, щоб на Україні не прийшло до повстання, щоб Українці не селилися на Січі, щоб гетьман не провадив на свою руку переговорів, щоб не іменував та не відставляв старшини; йому доручено також зробити реквізіцію та списати прибутки українського скарбу. Гетьманську столицю перенесено до Глухова.

§ 201. Русіфікація. Московщина старалася спровадити на Україну велику кількість Москвинів; московські валоги збільшено; земельні власності діставили Москвина; уперше козацьким полковником став Москвин; гетьмана примушено віддати доньку за московського урядовця. Українців нищено лінійними та фортифікаційними роботами.

§ 202. Реформи. За гетьмана Скоропадського переведено реформи: зорганізовано Військову Канцелярію з генеральним писарем на чолі та Судову Канцелярію з генеральним суддею на чолі. Московщина завжди нарікала, що в українськім управлінні немає порядку та готовалася завести на Україні московські порядки.

§ 203. Малоросійська Колегія р. 1722. Щоб недати Москвінам знищити України до краю, гетьман поїхав до Петербургу переговорювати про українські справи. Там прийнято його було неласково та зазначено, що на Україні буде заведений уряд на московський взірець. 10 травня р. 1722 було видано росказ про утворення Малоросійської Колегії, зложеної з шістьох штабових старшин з бригадиром Веляміновим на чолі для догляду над українським урядом. Колегія мала приймати скарги на суд, адміністрацію та гетьмана, збирати податки од українських урядів, виплачувати платню компанійським полкам, контролювати, як виконуються московські роскази. Мета тих заряджень була ослабити владу гетьманського уряду та зломити самостійність України. Українські справи мали підлягати не Колегії Закордонних Справ, як до цього часу, але Правительственному Сенату; Україна з незалежної держави мала стати московською провінцією.

§ 204. Смерть Скоропадського. Знищення гетьманства, висилка українських полків до Персії та до робіт по прокладенню протоків засмутили старого гетьмана. Вернувшись на Україну він тяжко заслаб та вмер 14 липня р. 1722 в Глухові.

Гетьман Павло Полуботок.

(1722—1724.)

§ 205. Павло Полуботок, був чернігівським полковником; Москва затвердила його наказним гетьманом, але до вибору дійсного гетьмана не допустила. За управлінням України мала наглядати далі Малоросійська Колегія і таким чином вона приготовляла місце на заведення московських порядків.

§ 206. Реформи. Щоб здергати московське втручання в справи України, Полуботок перевів реформи в судівництві й уряді: завів колегіальність у нижчих судах, установив порядок для апеляцій; також заборонив старшині вживати козаків до служби.

§ 207. Полуботок у Петербурзі. Москва була невдоволена реорганізаціями українського уряду, бо це спиняло русіфікацію й викликала гетьмана до Петербургу. Полуботок разом з генеральною старшиною подав петицію о приверненні давніх прав; Запорожське військо просило знову про вибір гетьмана. Москва вважала це за бунт, наказала замкнути Полуботка зі старшиною в Петропавловській фортеці; там гетьман умер р. 1724.

§ 208. Управа Малоросійської Колегії. Україна залишилася без свого уряду. Малоросійська Колегія рядилася безконтрольно: уряди полковників роздано Москвинам, стягнено на Україну московське військо; збільшено податки; нищено козацтво роботами.

Гетьман Данило Апостол.

(1727—1734.)

§ 209. Скасування Колегії. Уряд московський вернувся до давніх способів управління. На Україні скасовано р. 1727

Малоросійську Колегію та дозволено знов обрати гетьмана. При гетьмані мав бути тільки один московський делегат (Наумоф); українські справи йшли знову до Колегії закордонних справ, так як інших самостійних держав.

§ 210. Данило Апостол. На раді в Глухові 12 жовтня р. 1727 вибрано гетьманом миргородського полковника Данила Апостола. Це був один із старих полковників, товариш Мазепи; він памятував давні українські права й бажав підняти гетьманство до давньої могутності. На жаль гетьманував недовго; вмер 28 січня р. 1734.

§ 211. Реформи. Московський уряд не відновив й тепер договору з Україною, але згодився зробити де-які реформи в українському управлінні (р. 1727). Гетьмана мали вибирати вільно, але вибір стверджувала Москва, також інших старшин. У судівництві введено поділ на інстанції: а) сотенний суд; б) полковий; в) генеральний; г) колегія закордонних справ; але в генеральнім суді половина членів були московські старшини. Утворено уряд двох військових підскарбіїв (один був Москвин). Вибрано окрему комісію з українських юристів, що мала відбрати разом українські закони. Гетьман пильнував порядку в суді й адміністрації та старався знищити надужиття урядовців.

§ 212. Відновлення Січі р. 1734. У р. 1734 Московщина дозволила Запорожцям повернутися на Січ (на Базавлуці); у Лубнях уложені з ними статті: привернено їм давні права й вольності та за пильнування кордонів визначено платню.

§ 213. Скасування гетьманства р. 1734. По смерті Апостола Ганна Іванівна заборонила вибирати нового гетьмана. Україною мала управляти Колегія зложена з трьох Москвинів та трьох Українців. Президент цеї Колегії кн. Шахофської управляв сурово й жорстоко: арешти, кари, реквізіції, переслідування знишили та знесили Україну до краю.

Гетьман Кирило Розумовський. (1750—1764.)

§ 214. Кирило Розумовський. Цариця Єлизавета змінила політику до України та дозволила вибирати гетьманом

Кирила Розумовського (брата свого коханця Олексія). Це був молодий аристократ, вихований в Петербурзі та на заході, наділений величими почестями, м. інш. президент петербурзької Академії Наук.

§ 215. Реформи. Скасовано тоді Колегію, відкликано московських урядовців та знову трактовано Україну як самостійну державу. Столицею був ізнову Батурин де Розумовський збудував величний палац. Також переведено реформу судівництва та уряду: до Генерального Суду війшли депутати од полків; заведено підкоморські та земські суди для цівільних справ; поділено Україну на 20 повітів. Проектовано закласти університет у Батурині.

§ 216. Скасування гетьманства р. 1764. Українська старшина вживала заходів, щоб гетьманство зробити спадковим у роді Розумовського. Але нова цариця Катеріна II, вернулася до традицій Петра I і 21 падолисту р. 1764 звільнила Розумовського од гетьманства. Останній гетьман України умер 20 січня 1803 р.

§ 217. Малоросійська Колегія 1764 р., утворена знову для управління Україною, складалася з 4 Українців та 4 Москвинів. Голова Колегії гр. Петро Румянцев одержав росказ перевести ревізію й опис України, полагодити суспільні справи в напрямі закріпощення селянства, пильнувати старшину й духовенство та не допускати до зросту сепаратизму. Румянцев був добрым адміністратором (зробив докладний опис України) і скріпив московські впливи. Колегія правила до 1782 р.

§ 218. Домагання Українців 1767 р. Р. 1767 Москва доручила верствам України, як і інших провінцій, вибрати делегатів до загально-російської „комісії уложення“. Тоді з усіх боків України вислано в делегатами домагання, щоб наново було повернено українську незалежність та гетьманство. Ці жадання викликали переслідування видатних українських діячів.

§ 219. Знищенння Січі р. 1775. Січ творила тоді як-би окрему державу й була одною з перешкод для русіфікаційної політики. Москва вирішила її знищити: р. 1775 ген. Текелі

оточив Січ військом, козаків розігнано, старшину заарештовано; останній кошовий Петро Кальнишевський умер у вязниці в Соловецькім монастирі на Білім морі р. 1801.

§ 220. Останки Запорожців. 1) Частина Запорожців оселилася коло Очакова на турецькій території та р. 1778 переселилася на дунайські гирла; р. 1828 Осип Гладкий перевів козаків під московську владу над Азовське море; р. 1860 переселено їх на Кубань. Але частина козаків залишилася над Дунаєм до цього часу. 2) В 1783 р. дозволено Антонові Головатому зорганізувати Запорожців під московською владою в Чорноморське Військо; р. 1792 переселено їх на Кубань і вони дали початок Кубанському Війську. 3) Частина Запорожців р. 1785 перейшла під Австрійське панування та осіла в Банаті над нижньою Тисою; звідтіля потім вони розійшлися в ріжні сторони.

§ 221. Заведення московського уряду. Р. 1782 скасовано Малоросійську Колегію і останки козацької управи, — це був остаточний занепад Української Держави. Гетьманщину поділено на три намісництва: — київське, чернігівське та новгородсіверське; введено губернські установи. Р. 1783 українські козацькі полки замінено на реґулярні, на взірець московських. Р. 1785 заведено дворянські установи та козацькі уряди перемінено на московські „чини“.

§ 222. Гайдамаччина. Проти шляхетського панування на Правобережній Україні піднімали часто народні повстання (особливо 1734-6, 1750 р.р.) під назвою Гайдамаччини. Найбільше небезпечний для Польщі був рух р. 1768, так званий Коліївщиною, під проводом Максима Залізняка та Івана Гонти (уманська різня). Поляки при допомозі московського війська знищили гайдамаків.

Г. Устрій та культура Гетьманщини.

§ 223. Державні межі. Найширші кордони займала козацька держава за Богдана Хмельницького. На сході від Московщини залишився без зміни давній московсько-польський кордон, що йшов приблизно східніми межами теперішньої

Чернігівщини та Полтавщини. На півдні од Татар кордоном була р. Конка та нижній Дніпро і од Туреччини — давній турецько-польський кордон; од Молдави — середній Дністер. Західній кордон од Польщі змінявся: в зборівськім мирі прийнято р. Случ та р. Мурахву, — пізніше козаки числили кордоном Горинь та р. Студеницю (доплив Дністра). На півночі од Литви межею була р. Прип'ять та Березина, од Московщини лінія на північ од Мошліва (див. карту II). За Дорошенка по здобуттю Поділля західні межі доходили до р. Збруча. У пізніших часах ціле Правобережжя (за винятком Києва) перейшло до Польщі. У XVIII в. Українська Держава була вже у дуже вузьких межах: між московським кордоном на сході та Дніпром на заході; на півночі кордон йшов північною межею теперішньої Чернігівщини.

§ 224. Законодавча влада. Найвищу законодавчу владу мала рада. Вона вибирала гетьмана, заключала договори та видавала найважніші закони. Склад ради не був унормований. Рада була всенародня („генеральна“); кожен козак мав право брати в ній участь. Але вважаючи на неможливість відбирати все військо в однім місці, склад ради був випадковий, — збирались на неї в повному складі найближчі полки, з дальших приходили лише поодинокі особи. Иноді перевагу в раді мали прості козаки, чернь („чорна рада“), иноді рішаючий голос мала старшина. Не було зазначено в яких речинцях рада має сходитися, — скликувано її в разі потреби, иноді рідко. Устрій ради був дуже невироблений, тому рада не мала відповідної поваги та згодом законодатна влада перейшла од неї до рук гетьмана. Спроби реформи ради р. 1710 — див. § 197.

§ 225. Гетьман. Гетьман був репрезентантом держави, мав законодатну владу в справах, які не рішала рада, був провідником армії, найвищим суддею та управителем. Гетьманська влада од часів Хмельницького стала значно міцнійша, як була спочатку на Запорожжю. До гетьмана перейшло багато функцій ради: закордонна політика, іменування старшини, роздавання земель та інш. Проти зросту гетьманської влади була спочатку опозиція, то з боку черні, то од старшини. Але згодом пере-

могло переконання, що сильне гетьманство є одинокий шлях до зміцнення держави; тому Московщина старалася ослаблювати гетьманство, щоб підірвати українську незалежність.

§ 226. Адміністрація та суд. Генеральна старшина витворилася з давньої запорожської старшини (§ 105) та обіймала ті самі уряди: генеральних — писаря, обозного, осаулів, суддів та (новий уряд) підскарбія. Церемоніальні функції мали ген. хорунжий та ген. бунчужний. Пізніше зорганізувалися при старших окремі департаменти: генеральна канцелярія, ген. суд. Полковий, сотенний та городовий устрій лишився майже без змін. Ці уряди спочатку були станові-козацькі, потім мали характер загально-державних. Побіч них були ще інші станові установи: для шляхти земські, гродські та підкоморські суди, для великих міст магістрати та лавничі суди, для духовенства церковні суди.

§ 227. Державні прибутки. Держава мала прибутки з ріжких джерел. 1) Державна власність — по часті була принадлежна до всього війська, як Терехтемирів, по часті служила на удержання поодиноких урядів, наприклад, Чигирин „до булави“. 2) Податки од земельної посілости, з промислових прибутків та інш. 3) Мито од привозу чужих крамів.

§ 228. Військо. Військову службу виконував козацький стан; служба звязана з володінням земельної власності. Це військо мало характер загального ополчення. Згодом гетьмани намагаються утворити стало військо, — наймане з Татар, Сербів та інших. Є окремі відділи (сердюки) для охорони особи гетьмана. Де-які полки (компанійці) виконують поліційну службу.

§ 229. Поділ населення. У козацькій державі затримався давній поділ на верстви, але з такою зміною, що на першім місці стояли козаки, не шляхта. Верстви були такі: 1) Козаки були привілейованою верствою, мали право на земельну власність, були вільні од більшої частини податків, мали доступ до ради та державних урядів, мали окремі суди; їх обовязком була військова служба. 2) Шляхта мала в де-чім обмежене право на земельну власність, окремий суд та самоуправління.

3) Духовенство лишилося без змін. 4) Міщанство великих міст мало самоуправління та суд на підставі магдебургіського права. 5) Селянство спочатку революції визволилося з кріпацтва та в значній частині перейшло до козацтва; але згодом знову попало в соціальну залежність од шляхти та козацької старшини.

§ 230. Церква. За часів Б. Хмельницького церква лишилася в незміненому становищі, — на зверх вона підлягала єрусалимському патріархові, але мала свою самоуправу. Московщина вживала всіх заходів, щоб знищити давній устрій української церкви та прилучити Україну московському патріархатові. Це порішено остаточно р. 1685. З того часу почалася русифікація української церкви.

§ 231. Культура. Освіта знаходилася здебільшого під опікуванням церкви, але од часів Мазепи й держава прикладала руку до поширення шкіл та інш. Головним огніщем вищої освіти була Київська академія, яка зросла наново за часів Мазепи. За Розумовського був проект організації університету в Батурині. Нижчі школи були поширені по всій Україні, грамотність стояла дуже високо. Україна дала Московщині велику кількість учителів, письменників та культурних діячів (Теофан Прокопович, Степан Яворський, Юрій Кониський та інш.).

V. Україна під Московчиною та Австрією.

(1782—1917.)

Українська Держава (од 1917 р.)

§ 232. Галичина та Буковина при Австрії. По першому поділі Польщі р. 1772 до Австрії перейшла Галичина і частини Волині та Поділля. (Австрія поширила свої претензії до тих земель титулом „короля Галичини й Володимирії“, якого вживали угорські королі). Р. 1775 Австрія дістала після миру од Туреччини частину Молдавії — Буковину. В Австрії почалися

тоді державні реформи (скасування кріпацтва, релігійна толеранція, реформа шкіл), тому для українського народу відносини тут були значно ліпші, як у Польщі. Р. 1784 закладено у Львові університет, на деяких катедрах викладали українською мовою. Для поширення освіти духовенства закладено духовні семинарії, в нижчих школах учено українською мовою. Р. 1816 в Перемишлі заснувалося перше просвітнє товариство.

§ 233. Українські землі при Московщині. По другому поділі Польщі р. 1793 перейшла до Московщини Київщина, Волинь, Поділля, по третьому р. 1795 Берестейщина, р. 1815 — Холмщина. У цих землях Московщина ширила всякими шляхами русіфікацію, затираючи насильно їх український характер. Але як реакція проти цього гніту почалося на Україні культурне відродження. Р. 1798 вийшла „Енеїда“ Котляревського; р. 1804 закладено харківський університет; р. 1818 видано першу граматику української мови Павловського; р. 1819 перший збірник пісень Цертелева.

§ 234. Відродження Галичини. Р. 1837 заходами молоді вийшла у Львові перша книжка народньюю мовою „Дністрова Русалка“ („Трійця“ письменників: Шашкевича, Головацького, Вагилевича). Р. 1848 під час революції в Австрії галицькі Українці заклали перше політичне товариство „Головну Українську Раду“, скликали перший з'їзд інтелігенції (т. зван. „з'їзд учених“), стали видавати перший часопис „Галицьку Зорю“, дали початок військових організацій. Але слідом прийшла в Австрії реакція та спинила культурну працю в самих початках.

§ 235. Кирило-Методіївське Брацтво та переслідування українства. Р. 1840 вийшов „Кобзарь“ Шевченка. Р. 1846 заходами Шевченка, Костомарова та Куліша заснувалося в Київі таємне українське товариство, — Брацтво св. Кирила і Методія, що мало собі на меті культурну працю між народом, скасування кріпацтва та перебудову Росії і всього словянства на основах федералізму. Уряд відкрив товариство, покарав тяжко його членів та почав систематичне переслідування українства. Р. 1860 заклалися нові українські гуртки в Петер-

буразі („Основа“) та Київі (відділ Географічного товариства), що викликали новий утиск уряду. Р. 1876 Московщина заборонила українське письменство.

§ 236. Розцвіт українства в Галичині. Р. 1867 в Австрії прийшла конституція і тоді розвинулося ширше культурне й політичне життя. Нижчі й середні школи; українські катедри в університеті; культурні товариства (Просвіта 1868, Наукове Тов. ім. Шевченка р. 1873), театр, — все те підняло рівень життя. У віденськім парляменті та львівськім соймі українські посли вели безперестанну боротьбу за політичні права. Великою перешкодою в розвитку Галичини було те, що частина Галичан належала до московофільського напряму, вживала дивовижної ніби московської мови та бажала культурного й політичного обєднання з Московчиною. Галичина довгі часи була П'емонтом для всієї України; тут був центр письменства, бо в галицьких виданнях друковано твори заборонені в Росії, тут вільно творилася українська ідеольгія, тут українство проявлялося у всіх життєвих формах.

§ 237. Революція на Україні. Українська Держава. Р. 1905 під час невдалої війни Московщини прийшла вперше революція по всій імперії й на Україні. Здобутком її була воля преси та політичною життя; вперше тоді з'явилися українські часописи та утворилися легальні політичні партії. Але незабаром прийшла реакція й на українство впали нові переслідування. Найважче було становище України р. 1914, коли на початку світової війни московське військо зайняло й Галичину. Та в березні р. 1917 прийшла друга революція, що розбила імперію на ряд держав. Україна спочатку удержувалася у федерації з Московчиною, але під час большевицького наїзду вирішили відокремитися зовсім од Московщини. Берестейський мир увів нову державу в зносини з іншими державами Європи.

Додатки.

І. Київські князі.

(Зірка* означає, що княжив із перервами).

1. Аскольд і Дир . . . 860	21. Ізяслав II . . . 1146—1154*
2. Олег I . . . 907—914	22. Юрій . . . 1149—1157*
3. Ігорь I . . . 914—946	23. Ростислав I . . . 1154—1167*
4. Ольга . . . 946—960	24. Ізяслав III . . . 1154—1161*
5. Святослав I
Хоробрий . . . 960—972	25. Мстислав II . . . 1167—1169
6. Ярополк I . . . 972—979	26. Гліб . . . 1169—1171
7. Володимир I
Великий . . . 979—1015	27. Володимир III . . . 1171
8. Святополк I . . . 1015—1019	28. Роман . . . 1171—1176*
9. Ярослав I
Мудрий . . . 1019—1054	29. Михайло I . . . 1172
10. Ізяслав I . . . 1054—1077*	30. Рюрик . . . 1173—1210*
11. Всеслав . . . 1068—1069	31. Ярослав II . . . 1174
12. Святослав II . . . 1073—1076	32. Святослав III . . . 1176—1194*
13. Всеволод I . . . 1079—1093	33. Інгвар . . . 1200—1212*
14. Святополк II . . . 1093—1113	34. Ростислав II . . . 1204—1205
15. Володимир II
Мономах . . . 1113—1125	35. Всеволод III
Чермний . . . 1206—1212*
16. Мстислав I . . . 1125—1132	36. Мстислав III . . . 1212—1223
17. Ярополк II . . . 1132—1139	37. Володимир IV . . . 1223—1236*
18. Вячеслав . . . 1139—1154*	38. Ізяслав IV . . . 1235
19. Всеволод II . . . 1139—1146	39. Ярослав III . . . 1236—1246*
20. Ігорь II . . . 1146	40. Михайло II . . . 1238—1246*
	41. Ростислав III . . . 1239
	42. Данило . . . 1240.

III. Галицькі князі (Ростиславичі).

1. Ростислав	1064
2. Рюрик, Володарь, Василько	1084—1124
3. Володимирко	1124—1153
4. Ярослав	1153—1187
5. Володимир	1187—1200

IV. Галицько-володимирські князі та королі (Романовичі).

1. Роман	1200—1205
2. Данило	1205—1264
3. Лев	1264—1300
4. Юрій	1300—1308
5. Лев, Андрій	1308—1323
6. Юрій-Болеслав	1323—1340

V. Родовід галицько-володимирських князів.

Ярослав Мудрий

Володимир		Всеволод	
Ростислав		Мономах	
Рюрик	Володарь	Василько	Мстислав
1085—1094	1085—1124	1085—1124	Ізяслав
Володимирко			Мстислав
1124—1153			Роман
Ярослав Осмомисла			1200—1205
1153—1187			Данило
Володимир			Василько
1187—1200			Володимир
			Лев
			1264—1300
			Юрій
			1300—1308
			Андрій
			Лев
			1308—1323
			Марія
			Болеслав-Юрій
			1323—1340

VI. Гетьмани Української Держави.

1. Богдан Хмельницький	1648—1657
2. Іван Виговський	1657—1659
3. Юрій Хмельницький	1659—1663
4. Павло Тетеря (правобічний)	1663—1665
5. Іван Брюховецький	1663—1686
6. Петро Дорошенко (правобічний)	1665—1676
7. Дамян Многогрішний	1668—1672
8. Михайло Ханенко (правобічний)	1669—1674
9. Іван Самійлович	1672—1687
10. Іван Мазепа	1687—1709
11. Іван Скоропадський	1709—1722
12. Пилип Орлик (правобічний)	1710
13. Павло Полуботок, наказний	1722—1724
14. Данило Апостол	1727—1734
15. Кирило Розумовський	1750—1764
16. Павло Скоропадський	1918

VII. Головні дати з історії України.

- 800—1340 Українська Держава під князями.
 800—1240 Київська Держава.
 800 Початки Київської Держави.
 860 Аскольд і Дир. Перший похід на Царгород.
 907—914 Олег I.
 907 Перший договір Олега з Греками.
 911 Другий договір Олега з Греками.
 914—946 Ігорь I.
 941 Похід Ігоря на Царгород.
 944 Договір Ігоря з Греками.
 946—960 Ольга.
 957 Ольга в Царгороді.
 960—972 Святослав I Хоробрий.
 967 Зруйнування хозарської держави.
 968 Похід Святослава на Болгарію.
 971 Мир Святослава з Греками.
 972 Бій в Печенігами та смерть Святослава.
 972—979 Ярополк I.
 979—1015 Володимир I Великий.
 981 Прилучення Галичини до Києва.
 988 Хрещення Володимира.
 1015 Смерть Володимира.
 1015—1019 Святополк I.
 1018—1054 Ярослав I Мудрий.
 1030 Похід на Галичину.
 1043 Похід на Царгород.
 1054 Смерть Ярослава. Поділ Київської Держави.
 1054—1077* Ізяслав I.
 1060 Похід на Торків.
 1061 Перший напад Половців.

- 1064 Ростислав у Галичині.
 1068 Заворушення в Київі; прогнання Ізяслава.
 1068—1069 Всеслав.
 1073—1076 Святослав II.
 1079—1093 Всеволод I.
 1084—1200 Ростиславичі в Галичині.
 1084—1124 Рюрик, Володарь і Василько галицькі.
 1093—1113 Святополк II.
 1097 Любецький візд.
 1099 Розбиття Угрів під Перемишлем.
 1113 Перший погром Жидів у Київі.
 1113—1125 Володимир II Мономах.
 1116 Прилучення наддунайських княвіств.
 1124—1153 Володимирко галицький.
 1125—1132 Мстислав I.
 1132—1139 Ярополк II.
 1139—1154* Вячеслав.
 1139—1146 Всеволод II.
 1146 Ігорь II.
 1146—1154* Ізяслав II.
 1149—1157* Юрій.
 1153—1187 Ярослав Осмомисл галицький.
 1154—1167* Ростислав I.
 1154—1161* Ізяслав III.
 1167—1169 Мстислав II.
 1169 — Москвини руйнують Київ.
 1169—1171 Гліб.
 1171 Володимир III.
 1171—1176* Роман.
 1172 Михайло I.
 1173—1210* Рюрик.
 1174 Ярослав II.
 1176—1194* Святослав III.
 1185 Похід Ігоря на Половців.
 1187—1200 Володимир галицький.
 1200 Кінець Ростиславичів у Галичині.

- 1200—1212* Інгвар.
- 1200—1340 Галицько-володимирська держава.
Романовичі в Галичині.
- 1200—1105 Роман галицько-володимирський.
- 1204—1205 Ростислав II.
- 1205 Похід на Польщу та смерть Романа.
- 1205—1264 Данило галицький.
- 1206—1212* Всеволод III Чермний.
- 1212—1223 Мстислав III.
- 1214 Умова в Спишу; Угри в Галичині.
- 1223 Перший прихід Татар.
- 1223—1236* Володимир IV.
- 1235 Ізяслав IV.
- 1236—1246* Ярослав III.
- 1238—1246* Михайло II.
- 1239 Ростислав III.
- 1240 Данило галицький в Київі.
- 1240 Зруйнування Києва Татарами. Кінець
Київської Держави.
- 1253 Данило галицький королем.
- 1264 Смерть Данила.
- 1264—1300 Лев I Галицький.
- 1300—1308 Юрій I галицько-володимирський.
- 1303 Галицька митрополія.
- 1308—1323 Лев II галицький.
- 1323—1340 Юрій II Болеслав галицько-володимирський.
- 1340 Кінець галицько-володимирської держави.
Кінець княжих часів. Перший напад
Поляків на Галичину.
- 1350 Київщина переходить до Литви.
- 1385 Кревська унія: перша злука Литви з Польщею.
- 1387 Галичина переходить до Польщі.
- 1413 Городельська унія.
- 1432—1435 Боротьба Світргайла на Литві.
- 1481 Змова князів на Литві.
- 1482 Зруйнування Києва Татарами.

- 1490 Повстання Мухи в Галичині.
- 1500 Початок Козаччини.
- 1507—1508 Змова Глинського.
- 1550 Початок Січі.
- 1569 Люблинська унія. Початок реестрових козаків.
- 1573 Перша друкарня у Львові.
- 1576 Смерть Богдана Ружинського.
- 1578 Смерть Івана Підкови.
- 1580 Острожська Академія.
- 1586 Львівська Старопідгір'я.
- 1591—1592 Війна Криштофа Косинського.
- 1595 Берестейська унія.
- 1596 Війна Лободи та Наливайка.
- 1600—1602 Самійло Кішка гетьман.
- 1614—1622 Петро Сагайдачний.
- 1614 Похід козаків на Синопу та Трапезунт.
- 1615 Похід козаків на Царгород.
- 1616 Здобуття Кафи. Початок київської школи.
- 1620 Відновлення православної єпархії.
- 1620 Бій під Хотином.
- 1625 Війна з Поляками.
- 1625—1628 Михайло Дорошенко гетьман.
- 1630 Війна з Поляками „Тарасова ніч“.
- 1632 Угода православних з уніятами.
- 1633—1647 Митрополит Петро Могила.
- 1635 Війна Сулими.
- 1637—1638 Війна з Поляками.
- 1643 Академія в Холмі.
- 1648—1782 Українська Держава під гетьманами.
- 1648—1657 Богдан Хмельницький.
- 1648 15 травня — Жовті Води; 26 травня — Корсунь
23 вересня — Пилявці; Львів; Замостє.
- 1649 Облога Збаража. Бій під Зборовим; 19 серпня
Зборовський мир.
- 1651 Бій під Берестечком. Мир у Білій Церкві.
- 1652 Бій під Батогом.

- 1653 Бій під Жванцем. Смерть Тимоша Хмельницького.
- 1654 Переговори в Переяславі. Договір у Москві.
- 1655—1656 Війна з Польщею.
- 1657 6 серпня смерть Богдана Хмельницького.
- 1657—1659 Іван Виговський.
- 1658 Бунт Пушкаря; бій під Полтавою; гадяцька умова.
- 1659 Перша війна з Московщиною; перемога під Конотопом; Виговський звікається булави.
- 1659—1663 Юрій Хмельницький.
- 1659 Переяславська умова з Московщиною.
- 1660 Війна з Польщею; бій під Чудновим.
- 1663—1668 Іван Брюховецький (лівобережний).
- 1663—1665 Павло Тетеря (правобережний).
- 1663 Батуринська умова з Московщиною.
- 1663—1665 Війна з Польщею.
- 1466 Смерть Виговського.
- 1665 Московська умова Брюховецького.
- 1665—1676 Петро Дорошенко (правобережний).
- 1667 Андрушовський мир.
- 1668 Друга війна з Московщиною.
- 1668—1672 Дамян Многогрішний (лівобережний).
- 1669 Союз Дорошенка з Туреччиною; глухівська умова з Московщиною.
- 1672—1687 Іван Самійлович (лівобережний).
- 1672 Конотопська умова з Московщиною; похід Дорошенка з Турками на Галичину.
- 1677—1681 Юрій Хмельницький (правобережний).
- 1680 Смерть Івана Сірка.
- 1681 Бахчисарайський мир.
- 1685 Підлеглість Київської митрополії московському патріярхатові; нові козацькі полки на Правобережжю.
- 1686 Московсько-польський мир у Москві.
- 1687—1709 Іван Mazепа.
- 1687 Коломацька умова з Москвою.
- 1708—1709 Третя війна з Московщиною.

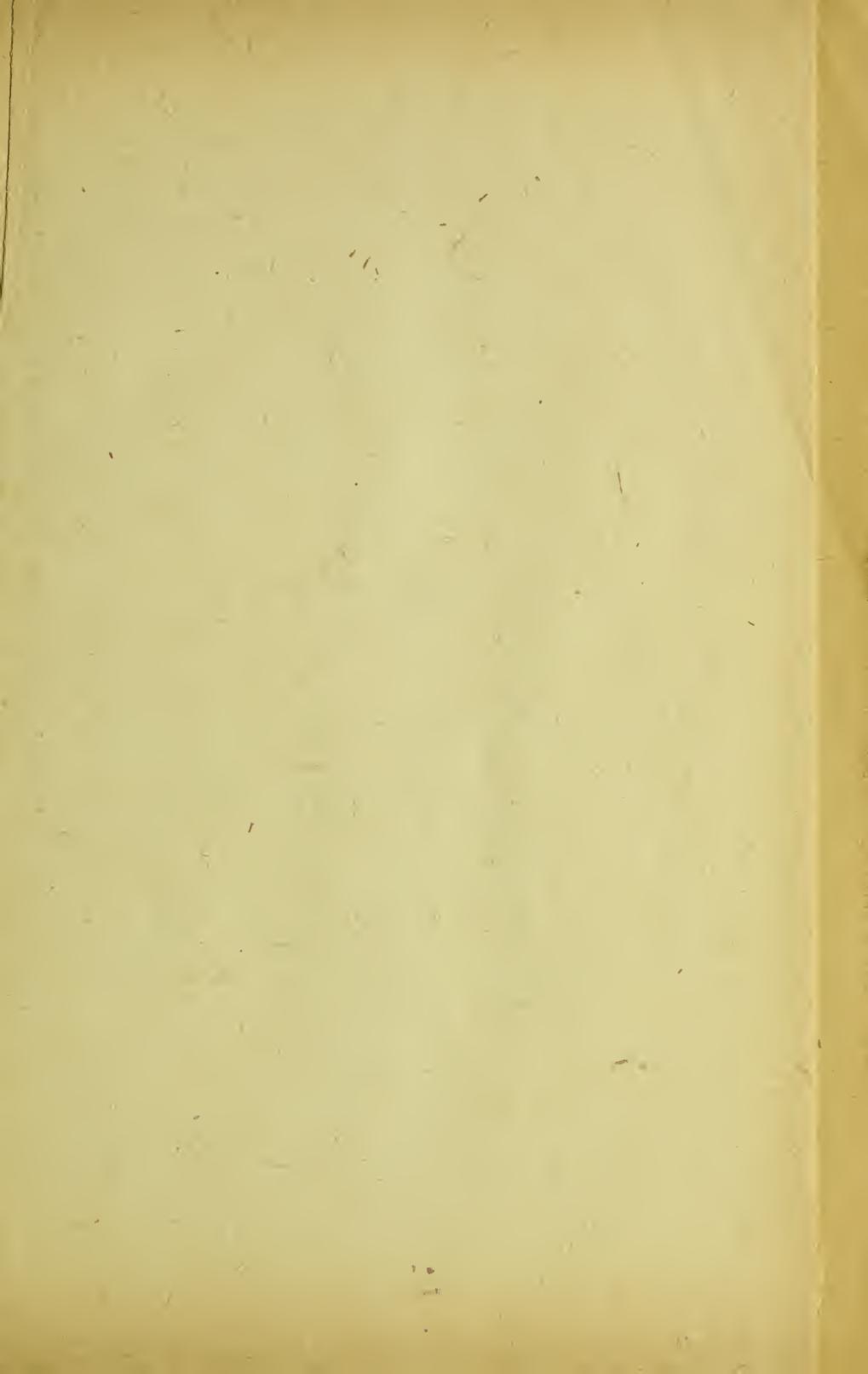
- 1708—1722 Іван Скоропадський.
- 1709 8 липня бій під Полтавою; перше руйнування Січі.
- 1710 Пилип Орлик гетьманом; українська конституція.
- 1722—1724 Павло Полуботок наказний гетьман.
- 1722—1727 Малоросійська Колегія.
- 1727—1734 Данило Апостол.
- 1734 Відновлення Січі; перше скасування гетьманства.
- 1750—1764 Кирило Розумовський.
- 1764 Друге скасування гетьманства.
- 1764—1782 Малоросійська Колегія.
- 1767 Змагання до відновлення гетьманства.
- 1772 Перший поділ Польщі: Галичина віходить до Австрії.
- 1775 Друге зруйнування Січі.
- 1782 Скасування Малоросійської Колегії та останків козацького устрію.
- 1784 Університет у Львові.
- 1793 Другий поділ Польщі: Київщина, Волинь, Поділля віходять до Московщини.
- 1795 Третій поділ Польщі: Берестейщина віходить до Москви.
- 1798 „Енеїда“ Котляревського.
- 1804 Університет у Харкові.
- 1815 Холмщина одходить до Московщини.
- 1818 Перша українська граматика.
- 1837 „Дністрова Русалка“ М. Шашкевича.
- 1840 „Кобзарь“ Шевченка.
- 1846 Кирило-Методіївське брацтво.
- 1848 Головна Рада, візд учених, „Галицька Зоря“, організація війська в Галичині.
- 1861 Скасування кріпацтва в Росії.
- 1867 Конституція в Австрії.
- 1876 Заборона українського письменства.
- 1905 Перша революція на Україні та в Росії.
- 1914 Початок європейської війни; Галичина під московською окупацією.

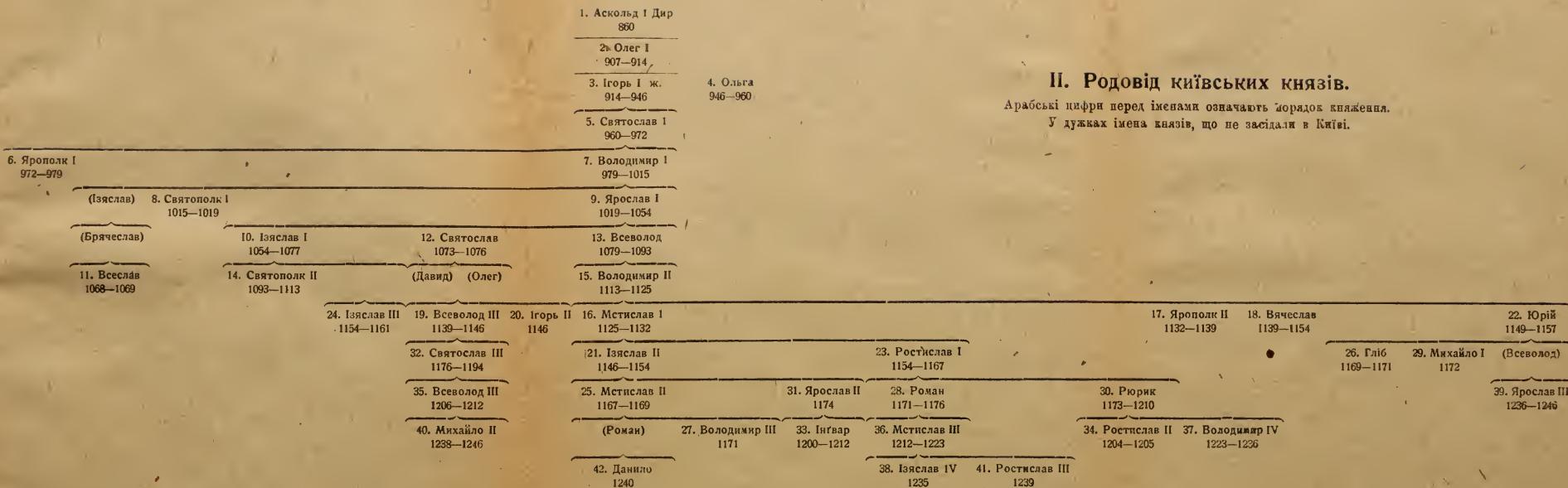
- 1917 Друга революція; початок української держави.
Українська Центральна Рада. Четверта війна
з Московщиною.
- 1918 11 січня. Проголошення самостійності України.
- 1918 9 лютого. Берестейський мир.
- 1918 29 квітня Павло Скоропадський гетьманом. Дирек-
торія У. Н. Р. скидає гетьмана.
- 1919 Зєднання всіх українських земель у одну Соборну
Україну — Народну Республіку.

Від автора.

Автор просить Ш. Читачів, щоби схотіли переслати йому замітки про похибки й недостачі цього Огляду та бажані доповнення, щоби друге видання могло появитися в поправнім виді. Письмо адресувати: Від. Тов. „Вернигора“, Київ, Фундуклейська 19, Іванові Кріп'якевичу або: Wien VIII, Schlösselgasse 11 Pension Engel.

ІІ. Родовід київських князів.

Арабські цифри перед іменами означають порядок піднесення.
У дужках імена князів, що не засідали в Київі.

ЗМІСТ.

Вступ.

Стор.

§ 1. Поділ історії України	3
§ 2. Етнографичні межі України	3
§ 3. Державні межі України	4

I. Словянські часи (до 800 р.)

§ 4. Чужі народи на Україні	4
§ 5. Передісторична культура	4
§ 6. Словяне	5
§ 7. Поділ Словян	5
§ 8. Культура Словян	5
§ 9. Релігія Словян	5
§ 10. Словянські племена	6
§ 11. Віче і князь	6
§ 12. Способи оборони	6

II. Українська Держава під правлінням князів. (800—1340 р.)

A. Початок Київської Держави (800—972.)

§ 13. Початок Київської Держави	6
§ 14. Перші князі	7
§ 15. Олег I (907—914 р.)	7
§ 16. Ігор I (914—946 р.)	7
§ 17. Ольга (946—960 р.)	7
§ 18. Святослав I Хоробрий (960—972 р.)	7
§ 19. Характеристика перших князів	8
§ 20. Устрій держави	8

Б. Розцвіт Київської Держави (972—1054 р.)

Володимир Великий (979—1015 р.)

§ 21. Ярополк I (972—979 р.)	8
§ 22. Володимир I Великий (979—1015 р.)	8

	Стор.
§ 23. Прилучення Галичини 981 р.	8
§ 24. Хрещення Володимира 988 р.	9
§ 25. Християнство на Україні	9
§ 26. Українська церква	9
§ 27. Грецька культура на Україні	10
§ 28. Школи	10
§ 29. Торговля. Монети	10
§ 30. Війни Володимира	10
§ 31. Устрій держави	11
§ 32. Смерть Володимира 1015 р.	11

Ярослав Мудрий (1019—1054 р.)

§ 33. Святополк I (1015—1019 р.)	11
§ 34. Ярослав I Мудрий (1019—1054 р.)	11
§ 35. Походи на Галичину	11
§ 36. Боротьба з Печенігами	11
§ 37. Закордонні зносини	12
§ 38. Законодавство	12
§ 39. Церква	12
§ 40. Мистецтво	12
§ 41. Заповіт і смерть Ярослава 1054 р.	13
§ 42. Характеристика часів Володимира I та Ярослава I	13

В. Поділ та занепад Київської Держави (1054—1240 р.)

Поділ Київської Держави.

§ 43. Поділ держави 1054 р.	13
§ 44. Українські князівства	13
§ 45. Старшинство київського князя	14
§ 46. Спадщина в Київській Державі	14

Перші спадкоємці Ярослава.

§ 47. Ізяслав I (1054—1077 р.)	15
§ 48. Святослав II (1073—1076 р.)	15
§ 49. Всеволод I (1079—1093 р.)	15
§ 50. Святополк II (1093—1113 р.). Любецький зізд 1097	15
§ 51. Володимир II Мономах (1113—1125 р.)	16

Боротьба за Київ.

§ 52. Боротьба за Київ	16
§ 53. Мстиславичі	16
§ 54. Святославичі	17

Занепад Київа.

§ 55. Мономаховичі	17
§ 56. Характер боротьби	17
§ 57. Початки Московщини	18
§ 58. Зруйнування Київа Москвянами 1169 р.	18
§ 59. Половці	18
§ 60. Перший прихід Татар 1223 р.	19
§ 61. Другий прихід Татар. Зруйнування Київа 1240 р.	19
§ 62. Причини занепаду Київської Держави	19
 Г. Галицько-володимирська Держава (1200—1340 р.)	
§ 63. Волинь	19
§ 64. Галичина	20
§ 65. Ростиславичі в Галичині	20
§ 66. Наддунайське князівство	20
§ 67. Ярослав Осмомисл (1153—1187 р.)	20
§ 68. Галицько-володимирська держава. Роман (1200—1205 р.)	21
§ 69. Галицькі чвари	21
§ 70. Данило (1205—1264 р.)	21
§ 71. Західні впливи	22
§ 72. Спадкоємці Данила	22
§ 73. Характеристика Галицько-Володимирської Держави	23

Устрій та культура княжих часів.

§ 74. Територія Української Держави	23
§ 75. Законодавча влада	23
§ 76. Адміністрація	24
§ 77. Державні прибутки	24
§ 78. Військо	24
§ 79. Поділ населення	24
§ 80. Суспільна політика	25
§ 81. Культура	25

III. Україна під Литвою та Польщею (1340—1648 р.)

А. До Люблінської унії (1340—1569 р.)

§ 82. Галичина під польською владою	25
§ 83. Польське панування	26
§ 84. Українські землі під Литвою	26
§ 85. Поділ українських земель	26
§ 86. Унія Литви з Польщею	27
§ 87. Українські державні змагання на Литві	27

Б. Литовсько-польська держава (1569—1648 р.)

§ 88. Люблинська унія 1569 р.	28
89. Новий поділ українських земель	28
90. Устрій литовсько-польської держави	28
91. Суспільний поділ	29
92. Шляхта	29
93. Українська шляхта	29
94. Селяне	30
95. Міщане	30
96. Церква	30
97. Брацтва	31
98. Школи	31
99. Друкарні	31
100. Церковна унія	32
§ 101. Характеристика українського життя	32

В. Початок Козаччини (1500—1648 р.)

§ 102. Татарські напади та оборона кордонів	32
103. Початок Козаччини	33
104. Початок Січі	33
105. Козацький устрій	33
106. Рівненські козаки	33
107. Козацький стан	34
108. Війна з Татарами та Турками	34
109. Причини воєн із Польщею	34
110. Косинський, Лобода, Наливайко	34
111. Петро Сагайдачний (1614—1622 р.)	35
112. Участь козаків у релігійній боротьбі	35
113. Війна з Польщею 1625 р.	35
114. Війна з Польщею 1630 р.	36
115. Козацькі полки	36
116. Церковні та шкільні справи	36
117. Війна з Польщею (1635—1638 р.)	37
§ 118. Характеристика Козаччини	37

IV. Українська Держава під правлінням гетьманів (1648—1784 р.)

А. До Андрушівського миру (1648—1667 р.)

Богдан Хмельницький (1648—1657 р.)

§ 119. Причини повстання	38
§ 120. Богдан Хмельницький	38

Стор.

§ 121. Союз із Татарами	38
122. Жовті Води та Корсунь 1648	38
123. Пилявці	39
124. Львів та Замостє	39
125. Переговори з Поляками	39
126. Бій та мир під Зборовим 1649	39
127. Межі Української Держави	40
128. Поділ держави	40
129. Генеральна старшина	40
130. Внутрішня політика	41
131. Закордонна політика	41
132. Справа спадщини. Тиміш Хмельницький	42
133. Берестечко й умова в Білій Церкві 1651	42
134. Батіг 1652	42
135. Причини союзу з Московщиною	43
136. Переговори в Переяславі 1654	43
137. Договір у Москві 1654	43
138. Війна з Польщею (1655—1656 р.)	44
139. Розрив з Московщиною	44
140. Союз зі Швецією та Семигородом	44
141. Смерть Хмельницького 1657	45
142. Значіння Б. Хмельницького	45

Гетьман Іван Виговський (1657—1659 р.)

§ 143. Іван Виговський	45
144. Внутрішня політика	46
145. Бунт Пушкаря	46
146. Розрив з Москвою	46
147. Гадяцький договір 1658 р.	46
§ 148. Перша війна з Московщиною та Конотопська перемога 1659 р.	47
§ 149. Виговський зрікається гетьманства	47

Гетьман Юрій Хмельницький (1659—1663 р.)

§ 150. Юрій Хмельницький	47
151. Підвалини політики	47
152. Переговори з Московщиною	47
153. Переяславський договір 1659 р.	48
§ 154. Війна з Польщею	48
§ 155. Поділ України	48

Гетьман Іван Брюховецький (1663—1668 р.)

§ 156. Іван Брюховецький	48
157. Політичні погляди	49
158. Батуринський договір з Московщиною 1663 р.	49
159. Війна з Польщею (1663—1665 р.)	49
160. Московський договір 1665 р.	49
161. Фінансові реформи	50
162. Андрушівський мир 1667 р.	50
163. Війна з Московщиною 1668 р.	50
164. Павло Тетеря	50

Б. До бою під Полтавою (1667—1709 р.)

Гетьман Петро Дорошенко (1665—1676 р.)

§-165. Петро Дорошенко	51
166. Політичні погляди	51
167. Зносини з Кримом та Туреччиною	51
168. Переговори з Москвою	51
169. Дорошенко на Лівобережжку	52
170. Союз з Туреччиною	52
171. Війна з Польщею	52
172. Упадок Дорошена	52
173. Гетьман Юрій Хмельницький (1677—1681 р.)	53
174. Смерть Сірка 1680	53

Гетьман Дамян Многогрішний.

§ 175. Дамян Многогрішний	53
176. Політичні погляди	53
177. Глухівський договір 1669 р.	54
178. Внутрішні реформи	54
179. Змова на Многогрішного	54

Гетьман Іван Самійлович (1672—1687 р.)

§ 180. Іван Самійлович	55
181. Конотопський договір	55
182. Війна з Дорошенком (1673—1676 р.)	55
183. Бахчисарайський мир 1681 р.	55
184. Підлеглість церкви московському патріархатові	55
185. Московсько-польський мир 1686 р.	55
§ 186. Кінець Самійловича	56

Гетьман Іван Мазепа (1687—1709 р.).

§ 187. Іван Мазепа	56
188. Коломацький договір 1687	56
189. Війна з Татарами та Турками	56
190. Опозиція Запорожжя	56
191. Палій	57
192. Культурні справи	57
193. Москва нищить Козаччину	57
194. Союз зі Швецією	57
195. Бій під Полтавою 1709 р.	58
196. Зруйнування Січі	58
197. Українська конституція 1710 р.	58
§ 198. Пилип Орлик	59

В. До кінця Гетьманщини (1709—1782 р.)

Гетьман Іван Скоропадський (1708—1722 р.)

§ 199. Іван Скоропадський	59
200. Обмеження незалежності України	59
201. Русіфікація	60
202. Реформи	60
203. Малоросійська Колегія 1722 р.	60
§ 204. Смерть Скоропадського	61

Гетьман Павло Полуботок (1722—1724 р.)

§ 205. Павло Полуботок	61
206. Реформи	61
207. Полуботок у Петербурзі	61
§ 208. Управа Малоросійської Колегії	61

Данило Апостол (1727—1734 р.)

§ 209. Скасування Колегії	61
210. Данило Апостол	62
211. Реформи	62
212. Відновлення Січі	62
§ 213. Скасування гетьманства 1734 р.	62

Гетьман Кирило Розумовський (1750—1764 р.)

§ 214. Кирило Розумовський	62
215. Реформи	63
§ 216. Скасування гетьманства 1764 р.	63

Стор.

§ 217. Малоросійська Колегія (1764—1782 р.)	63
218. Домагання Українців 1767 р.	63
219. Зруйнування Січі 1775 р.	63
220. Останки Запорожців	64
221. Зavedення московського уряду	64
§ 222. Гайдамаччина	64

Г. Устрій та культура Гетьманщини.

§ 223. Державні межі	64
224. Законодавча влада	65
225. Гетьман	65
226. Адміністрація та суд	66
227. Державні прибутки	66
228. Військо	66
229. Поділ населення	66
230. Церква	67
§ 231. Культура	67

V. Україна під Московщиною та Австрією (1782—1917).

Українська Держава (од 1917 р.)

§ 232. Галичина та Буковина при Австрії	67
233. Українські землі при Московщині	68
234. Відродження Галичини	68
§ 235. Кирило-Методіївське брацтво та переслідування українства	68
§ 236. Розцвіт українства в Галичині	69
§ 237. Революція на Україні. Українська Держава	69

Додатки.

I. Київські князі	70
II. Родовід київських князів	71—72
III. Галицькі князі	73
IV. Галицько-володимирські князі	73
V. Родовід галицько-володимирських князів	73
VI. Гетьмани Української Держави	74
VII. Головні дати з історії України	75

З Друкарні Іг. Унгера, Віденсь IV.

Slavia Library
58 Coldsen Rd.
Stanford, Conn. U.S.A.